FKL
GR237
.V15M39

INDIANA UNIVERSITY LIBRARIES

INDIANA UNIVERSITY LIBRARIES
INDIANENSIS UNIVERSITATIS SIGILLUM MDCCCXX
LUX ET VERITAS
Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

N.º 4 DE LA

Biblioteca Popular

EDITADA PER LA

SOCIETAT VALENCIANA
DE PUBLICACIONS

1927
IMPRENTA DE RAMON SOTO
Quart, 64

Digitized by Google

Digitized by Google

FOLK-LORE VALENCIÁ

* * *

Arreplega de LLEGENDES, TRADICIONS Y COSTUMS del Reine de Valencia

Per

Francés Martínez y Martínez,

Honorable Escriptor

Treball que obtingué el prèmi ofert per la Societat Valenciana de Publicacions en els Jòcs Florals de Lo Rat Penat de l' any 1926

SOCIETAT VALENCIANA DE PUBLICACIONS

1927

Digitized by Google

Advertència

Se respecta el criteri del autor sobre ortografia valenciana.

(N. DE LA D.)

GR237
.V15M39

INDIANA UNIVERSITY LIBRARY

Digitized by Google

FOLK-LORE VALENCIÁ

6-7-70

Digitized by Google

Digitized by Google

Pròlec

La cència folk-lòrica, desconeguda com a tal fins a pòcs anys, ya qu' eren contats els que de les còses populars s' ocupaven y en camvi alamón els que ab despreci les teníen, e infinit el número dels que, no sòls eren indiferents, sino que les desconeixíen a pesar de viurer entre elles, no adonantse de les institucions, de les costums, de tot lo qu' era llur vida, ha avançat y ab passos ferms y cuitats, camina, obrintse camí per totes bandes, y mostrantse 'n el mon de les lletres com rama del saber humá necessaria, més encara, precisa en el concèrt científic lliterari mundial. Dificilíssima y demés pesada es la tasca del folkloriste, al que l' afició 'l pòrta 'l recull y estudi de lo popular, tant les costums en sa variadíssima gama, con les llegendes de dis-

Ahón es troba el folklore.

Digitized by Google

tints aspèctes, aixina com els cuentos, y fins als sossuits, o siga lo que no es lo últim y no aplega a llegenda, tot lo que pera arreplegaro hi ha que pelegrinar per els pòbles y els camps, no deixant de escarbar per ermites y barraques, y fins a preguntarlos a velles enrrunes de castells y seculars casals, a penyals ajagantinats, blavosos gòrcs y rialleres fònts. En totes bandes es pòt trobar alguna tradició. Pòques persones velles deixarán de saber alguna contaralla de la que 'l modèrn pelegrí té que pendre nòta, y deu preferir el oirles de llavis de la ancianitat o de la gicalla, pues els vells ab la anyorança del temps passat recorden ab gust lo que en la llunyana juventut deprengueren, y les tèndres criatures no malejades encara per vanitats y presuncions, ab ignocència conten lo que han deprés de ses avies y passejadores, y de aquest mòdo pòt adonarsen del perfum del fet, de la frasse, del modisme, de la contaralla, que 's lo més esencial en tota relació. El que no veu, el que no palpa, el que no saboreja, parlant per boca de atra terça persona, no pòt ser bon folkloriste.

Condicions del folkloriste.

Deu aquèst tindre estreta concència y ample esperit, lo primer pera no eixirsen de la veritat, lo segón pera no asustarse de les variadíssimes relacions de tota mena que 'l pòble ha inventat, en les que 's tròben desde les

Digitized by Google

més picants fins a lo extraordinariament ignocent, com a formades per els sigles pera entreteniment de tota mena de persones, desde 'ls infants als ancians, desde les persones timorates a les desenfadades, fent cas omís de lo descaradament inmoral, pero no repròpis a aquelles en que desenfadadament ixquen personages sagrats en les contaralles, pues el pòble no sòl entendre de hipocressíes y manco es seremoniós; els de esperit assustadís, o millor els simples o hipòcrits, que no s' acòsten al folklore, perque en el recull de ses distintes manifestacions es trobarán ab abondoses contaralles picants unes, un pòc brutoses atres, de aquina irreverent, pero que ben examinades y atenent que la majoría provenen de la época migeval, en que la gent tota tenía un ample criteri, era més franca, y desconeixía el refinament de la modèrna hipocresía, no tenint per qué posarlos tafetans, presentantlos ab la cruor de llenguage acostumat en la época, el que no refusava el emplear el propi fra Vicent Ferrer, a les hòres nòstre gloriós sant, en cuals elocuents, fervorosos y bells sermons desterrant els eufemismes, dona 'l nòm apropiat a les còses, lo que no extranyava ni a dònes, ni a clergues, y molt manco assustava als seglars, no se 'n estilaven tan miticulosos com huí en que a lo millor surgix un simple que tot s' esgarrifa al llegir algún cuento en

Digitized by Google

que apareix un monjo o retor més o manco satisfet y encara algún sant fent milacres ab cèrt desenfado y a vegades ab a mòdo de picardía, aquesta classe de individuos que 's dediquen a determinats llibrets de devoció traduits del francés y que 's gogen en llurs simplees, tampòc ab nòstres admirables místics y els castellans, que son pera esperits ferms no malaltosos.

Importancia del folklore.

Entussiastes de tot lo popular, en cuant trobem una contaralla de consevol classe que siga de les que 'l pòble guarda, mos tropeçem ab alguna institució no de les uniformades y arrenglerades en casetes per els unitaristes governants, sense més sanció que la que 'ls gellits, millor que crits, que la concència del trasgresor allá en son adintre li dona, y el mal mirament de sos covehins, rebem una intèrna alegría, que be nòstra cara ensenya, y afanosos arrepleguem, procurant que no es perga, pera lo que curosament ho portem a la imprenta y de aqueix modo quedant catalogada puga servir el día de demá pera fer consençut astudi, el que 'ns té que portar al comparatiu del folklore de atres poblacions, comarques, nacionalitats y nacions de tot lo mon, hermosa tasca de la que té que ixir la història de la civilización mundial. Per lo dit es veu la importancia dels estudis folklòrics, els que com al començ diem ab tanta indife-

Digitized by Google

rència han mirat la majoría, no de les gents, sino dels estudiosos, per fortuna alamón s' en adonen de llur importancia y els dediquen la atenció que mereixen.

Estat de Valencia a començos del sigle XVIII.

Una idea ens tenta y es la de acometrer la història del folklòre en nòstra patria valenciana, tasca no tan llaugera com al pronte pareix, perque si be 'ls llibres de aquesta rama del saber no son nombrosos, tramontant els sigles modèrns en les òbres de nòstres clássics es podría espellucar alamón, y res dic si estudiarem costums, institucions, llegendes, cuentos y tota la gama de les còses populars, estudi que la llarga vida de un sòls hòme, per més despèrt de enteniment que fora y per més fermea corporal que posseira, sería capaç de portar a remat; per això ens atendrem sòls a senyalar al llegidor els llibres y follets impresos que coneixem de autors valencians.

Les manifestacions culturals genuinament valencianes havíen desaparegut; el vent de ponent que primer durant els setze y dèssat sigles havía pòc a pòc infiltrat la escritura castellana en los escritors de aquesta tèrra, embravit en els començaments del díhuit havía tratat de desarrelar fins la parla valenciana; esglayats ab sobra de motiu els patriòtes valencians se encolliren com els caragòls ficantse dins de ses cases, els que no pogueren

Digitized by Google

emigrar; les sobergament bárbares disposicions del estranger, que encara més asalvajades fea la exactitut en llur cumpliment y la rigurositat en eixecutarles, no deixava palenc més que pera 'ls estrangerizants; la llengua vernácula havía segut tirada per els maltratats y romputs finestrals dels edificis públics; tot l' afany dels mandons era 'l destruir l' ánima valenciana pera borrar la nacionalitat y fer una provincia més a semejança de Castella, per més que en un pla de inferioritat, fentla subordinada de aquélla; per el barbre dret de la conquesta, se l' importá llengua, lleis y costums exòtiques, sòls y en castellá escrivíen els partidaris del francés, els que no hu eren ni alenar podíen; la dolça llengua valenciana, la per Cervantes tan alabada, quedá sòls pera l' us dels pòbles y del pòble en la ciutat, pues les personalitats no la raonaven més qu' en l' adintre de ses cases; als oficials importats de allí de lla els rius Cabriol y Segura havía que parlarlos en castellá, ya que no enteníen la llengua de llurs administrats; pera més gran dany del valenciá a pòc feu sa aparició el enciclopedisme, lo que ocasioná el que fills de aquesta térra miraren ab despreci lo que conceptuaven com una antigalla. En aquesta situació en la ciutat aparegué un escrivent primer, més tart Notari Apostòlic y després Escrivá Real, fill y net

Digitized by Google

de notaris, Carles Ros y Hebrera, gran aficionat als estudis filològics, entussiaste de la llengua valenciana y enamorat de les còses valencianes, com be ho demostrá en la majoría de ses produccions, alguna de les cuals precisa el que presentem.

Es aquest escriptor la més gran figura del renaiximent lliterari genuinament valenciá. Havía quedat reduida la nòstra lliteratura a les relacions de fets per lo general criminosos o a algún fenómen ocurrit en punt més o manco llunyá, y a alguns que atres gispejants colòquis recitats per segos en les plaçes a la eixida de missa major y en los mercats y fires, cuant de les prenses començaren a eixir *romanços nous, coloquis, relacions entretengudes, graciosos papers,* sonets, décimes y cuartetes més o manco perfectes, tots pera alegrar, y de entre 'lls els seriosos treballs gramátics: se 'ns ocurrix un pensament, sembla la lliteratura de Ros a la Valencia de son sigle, en la que, per totes bandes es veen surgir per dalt de les teulades campanars y en mig de 'lls s' alçava, magestátic com un colós, el Micalet de la Seu; les llaugeres produccions del escrivent y notari sobreixíen per damunt de les populars de son temps, pero les que 's referíen a llenguage superaven a totes, sent un fermíssim, no puntal, sino pilar que li posá a la llengua valenciana, y totes elles o

Carles Ros.

Digitized by Google

millor la majoria el primer graó als estudis folklòrics en aquesta hermosa tèrra.

Deixarém abanda els treballs llengüístics y ens fixarem en els referents a costums y genuinament folklòrics; el primer imprés de aquest gènero va ser l' any 1733, cual portada ens mòstra llur contengut «*Tractat de adages y refrans valencians y práctica pera escriure ab perfecció la llengua valenciana,* escrit per Carlos Ros, escrivent, natural de esta molt Insigne e Illustre ciutat de Valencia...», del que l' any 36 feu nova edició afegint doscents vint y huit refrans, la que 's va reimprentar l' any 1788.

En un «*Coloqui nou, curiós y entretengut*» publicat per primera vegada l' any 1734 es dona la «*Explicació de les Dances, Misteris, Aguiles y altres coses exquisites, tocants a la gran festa del Corpus ques fa en Valencia.*» En huit págines de versos a dos columnes y en forma dialogada ens dona a conéixer lo que era per aquells anys la famosa festa de Corpus.

Així també en un «*Romans nou, curiós y entretengut hon es referixen el jocs, entreteniments e invencions que 'ls gics de Valencia eixerciten en lo trascurs del any per els carrers, y plaçes de la ciutat, generals, sens guardar orde, ja de nit, ja de día, y més en la nit quant fa Luneta*»,

Digitized by Google

en el que després de invocar a una serie de tipos, sens ducte popularíssims en aquella época, dona la llista, encara que sense explicació, y és llástima, dels jòcs infantils que durant tot l' any es juaven. En un segón romans titulat «PROSEGUIX LO ASSUMPT DELS JOCHS DELS GICHS ESPECIALS» fa la relació dels que 's juen en cada época del any o festa y no fòra de elles, de alguns de aquèsts pòsa una llaugera explicació. Son aquestes dos composicions interessantíssimes per donarnos a conéixer la vida de la gicalla per carrers y plaçes de la ciutat en el sigle díhuit, la que de segur era també la dels pòbles de aquèst Reine, ya que molts dels inventariats jòcs els recordem per haverlos juat en pòbles de comarques alicantines y del Vall de Albaida.

Curiosíssim es el «ROMANÇ NOU, MÓLT GRACIOS, Y ENTRETENGUT, HON SE REFERIXEN, *al peu de la lletra, totes les cosetes que deuen previndre les senyorétes pera parir, la sujecció que han de tindre al marit, y altres circunstancies que han de guardar les casades, com vorá el curiós, en aquest any 1736*». En ell es dona una llista ab els nòms pròpis de totes les còses pertanyents al part, a les criatures, al bateig, etc., acabant ab uns consells molt oportuns a la dòna casada pera que vixca be ab son marit.

Altre «ROMANÇ NOU, HON SE RECITEN, LOS

Digitized by Google

TREBALLS *de la gént pobra, per lo cáres que s' han possát en Valéncia totes les coses, y en especial lo menjatiu, de modo que huí costa el viure més afanys. Escrit en aquest ány* 1763», en ell ens dona ab el prèu de tot lo que en el mercat es venía, sos nòms en valenciá, y encara en qué consistíen alguns menjars, per lo que no ductem en posar a aquesta producció entre les folklòriques.

En un ROMANÇ de 1738 y en una GUSTOSA RELACIÓ de 1741, ens dona a enténdrer cóm es feen les corregudes de bòus y encara els abusos de la gent populagera.

Gracies als entussiasmes valencianistes y al carinyo que al notari Ros el doctor Barberá, don Faustí, tenía, podem conéixer dos romanços de aquell escritor, cuals eixemplars únics están en el Britis Museum, y que de allí feu víndrer unes còpies, les que, segons ens digué en una conferència, li costaren *¡¡63 pesetes!!* (1) Son aquests« *Romans nou, curiós, y entretengut, hon es referixen les conversasions que molts colombaires solen tindre en la Lontja, les calitats dels coloms, y altres circunstancies del art de la Colombairia, pera divertir la humor, sens ofedre a ningú, com bora el lector*» y atre tal «*...hon se recita larmament dels Peixcadors de cania,* (sic)

(1) Faustino Barberá. Conferéncia sobre bio-bibliografía de Carlos Ros. Valencia 1905.

Digitized by Google

daigua dolça: y com totes les coses demanen un mig, pera estar be.» En aquell, com per el títol es desprén, es tracta de coloms, ses raçes, sa alimentació y de les pròves que ab ells sos amos fan; en el de la peixquera les diferents classes que 'n hi ha, y mòdos de peixcar segons la varietat de animalets que 'l pacient aficionat vòl matar.

«ROMANS ENTRETENGUT, HON SE RECITEN LES *fatigues, y treballs que passen los cassats, curts de havérs:..»* Es recita en aquèst, lo manco que un pòbre té que comprar pera l' arreglo de casa al pendre matrimòni y els treballs pera mantindre la familia.

Alguna atra producció podríem citar, lo que no fem per ser més satíriques que folklòriques.

Lluis Galiana.

El relijós dominic fra Lluis Galiana y Cervera, deixeble o millor, amic de Ros y apassionat a la llengua valenciana, escrigué *Rondalla de Rondalles,* treball que per haver segut publicat per el repetit notari Ros alguns l' adjudiquen a aquèst, encara que, ab pòc fonament, com han segut Llombart (1) y Orga (2), als que va seguir Martí Grajales en son llorejat treball sobre la bio-bibliografía de «*El*

(1) *Los fills de la Morta-Viva*, pág. 29.
(2) *Carlos Ros*, per D. José de Orga, en el Calendari del any 1877, Lo Rat-Penat, pág. 68.

Digitized by Google

Notario Carlos Ros Hebrera» (1), pero que posteriorment el doctor Barberá, en ses interessants conferències (2), tocants la primera a la biografía y la segona a la bibliografía del repetit escritor, de manera indubitable demostrá la paternitat del fra dominic, pera lo que primer es referix a Pastor Fuster (3), aprofitant després una manifestació del pròpi Ros en la *Advertencia* que pòsa al davant de la dita òbra, a més de que l' estil de la *Rondalla* és superior al de les òbres del Notari Apostòlic, y sobre tot els testimònis dels contemporanis. En un dels eixemplars de la *Rondalla,* que 's guarden en la Biblioteca Universitaria encuadernat en pergamí, en una fulla de les guardes está manuscrit lo següent: «Del P.e Galiana, Dominico, el mismo que puso la nota à *La Perfecta Casada,* del M. Fr. Luis de León, impresa dos veces.» En el eixemplar de *Escritores del Reino de Valencia* (4) que perteneixqué a don Agustí Sales, primer, a Mayans després, y que a les hòres es tròba en la Biblioteca Serrano, hi ha una nòta que diu: «Dege este Tomo i el 2.do para copiar mis notas M S S. del margen al P. Luis Galiana

(1) Págs. 15 y 19.
(2) *Conferencias sobre Carlos Ros*, págs. 49 y 50.
(3) *Biblioteca Valenciana...*, págs. 69 y 70.
(4) *Escritores del Reino de Valencia*, por Vicente Ximeno, págs. 23 y 232.

Digitized by Google

Ord.s Predic.am 16 Sep.br 1767», escrit ab lletra de Sales, y s' ha afig ab la de Mayans: «Que murió de allí a pocos años en Honteniente, de donde era. Siendo niño prometía que sería algo, pero cuanto más se adelantava iva dando menos. La *Rondalla de Rondallés* que escrivió, a imitación del *Cuento de Cuentos,* de Quevedo, es obra suya...» Y com vullga que 'l poligraf valenciá de la dihuitena centuria tenía gran tracte ab el mal-lograt frare de Ontinyent y encara alamón el distinguía, com ho demòstren de manera inductable les cartes qu' entre l' escritor de Oliva y el dominicá es cregüaren, les que curosament aquèst últim coleccioná, y les que 'ls anys passats nòstre bòn amic el fecont publiciste entussiasta valenciá En Vicent Castañeda y Alcover ha imprentat (8), no hi ha que posar en ducte la afirmació.

La *Rondalla de Rondalles,* alabada com es mereix per crítics valencians, es senyalada com superior al *Cuento de Cuentos* del gispejant Quevedo y a *Història de Històries* de D. Diego de Torres, als que diu el pròpi autor que imita, pero tan valenciana contaralla es, tan valencians son els tipos y tan popular el llenguage, casi tot constituit per adagis, modismes y frasses fetes de les usades per nòs-

(1) *Cartas familiares y eruditas de fray Luis Galiana..., a don Gregorio Mayans y Ciscar, con tres respuestas de éste...* Madrid, 1722.

Digitized by Google

tre pòble, que no pòt per manco que 'l ser senyalada com una singularíssima peça del folklòre valenciá.

Aquell mateix senyor, l' erudit bibliòfil Castanyeda, demostrant una vegada més son gran carinyo a la cultura valenciana, y sa estimació al estudiós, y llastimosament desaparegut, en la flòr de la vida, el P. Galiana, aprofitant el manuscrit del dominicá, va publicar una col-lecció de refrans que tenía arreplegats (1). Llástima gran que la feréstica pelada als trenta un anys s' emportara de aquesta vida a escritor que per les mòstres, a despit de lo apuntat per Mayans, tant havera fet y tan entussiaste era de les còses y costums valencianes, especialment de nòstra llengua vernácula.

Orellana. Correspòn el parlar ara del també polígraf valenciá don Marc Antòni Orellana y Mocholí, el que, segons el seu parent y biograf don Carlos Corbí y de Orellana, desde l' any 1780 es va retirar a aquesta ciutat, sa patria, ahon es dedicá de ple al estudi de ses còses, donant abundosos fruits, com ho demòstren les moltes òbres que escrigué, de les que 'ns interessen pera aquèst estudi les següents: «Catalogo y descripció dels pardals

(1) *Recopilación de Refranes Valencianos hecha por el P. Luis Galiana, dominico. Manuscrito inédito que se conserva en La Real Academia de la Historia...* Madrid, 1920.

Digitized by Google

de l' Albufera de Valencia», que encara que anònima, Fuster y Salvá la atribuixen a nostre escritor. «Catálogo dels peixos qu' es críen e peixquen en lo mar de Valencia...» Atre tratat sobre «Adagis proverbials», aixina com «Historia lúdrica, o tratado de los juegos antiguos y modernos, y otras diversiones usadas en varias partes, particularmente en la Ciudad y reino de Valencia. Obra filològica». En la *Biblioteca Valentina* diu Fuster qu' «Es òbra curiosa, por tratar de los juegos pueriles, vulgares y comunes, de los dados, de los naipes, y últimamente de los *laberintos*, y que incluye mucha erudición de la antiguedad». Atra, titulada «Noticia de los instrumentos músicos que se usaban en el Reino de Valencia». Aquestes tres òbres manuscrites. També ho era fins a que la *Acción Bibliográfica Valenciana* la imprentá, la «Valencia antigua y moderna». Història y descripció dels carres y plaçes y edificis públics de Valencia, monumental obra, arsenal de nòtes folklòriques per les ,moltes anécdotes, llegendes, costums y tradicions populars que ab la història de nòms de carrers y plaçes es tròben, amén dels datos històrics. Els aficionats als estudis de la ciència popular deuen estudiarla ab deteniment.

Guérra de la independéncia.

Es quedá darrere 'l sigle XVIII y al desaparéixer aquells hòmens que 's salvaren de la enciclopèdia o siga de la influència

Digitized by Google

francesa, la guèrra de la independència ho absorbé tot, y còsa rara, mentres la gent es matava defenent el territòri contra 'l invassor per tota la Península, allá en la punta de aquèsta, per el mig jorn, en les corts de Cádiç els principis francesos s' acabaven de ensenyorejar de la còsa pública, y arrumbant la política tradicional espanyòla, especialment la de la gran Corona de Aragó, entronizaven el centralisme y uniformisme francés, lo que prepará la total pèrdua del impèri colonial, y matava 'l pròpi temps les característiques de les regions, les que precisament acabaven de salvar a Espanya de llur derrocament en maig y juny del any huit; com diem, ab els quefers primer de la lluita epopeíca y més tart ya deixats darrere aquells angustiosos anys, ab les bregues dels blancs y els negres, en nostra regió, com en les demés bandes, desaparegueren les manifestacions culturals populars, deixant abanda les efímeres de *auques, coloquis y romans de sego*, aquests ya en castellá, no havía temps més que pera cantar el *trágala* per els carrers e himnes per les muntanyes, y embestirse y desgarrarse uns a atres en fulles y papers, com si foren de races diferents. Uns, tot lo que tenía sabor ranciu ho miraven ab òdi; els atres, tot lo que no era son credo ho detestaven; ya havía quedat en olvit lo purament nòstre;

Digitized by Google

ningú fea cas de lo popular; lo tradicional es mirava ab despreci; trascurrix mig sigle XIX, el de les salvajades, que alguns apellen de les llums, al tèrç llustre en el folletí de *El Diario Mercantil* aparegué «LA PROCESION DEL CORPUS DE VALENCIA EN EL SIGLO XVIII». Son autor, Joseph Marián Ortiz. En la segona plana del llibret vá: «A LOS LECTORES. El año último, al aproximarse la festividad del Corpus, publicamos, bajo el título de *La procesion del Corpus de Valencia en 1677 y en la actualidad,* un folleto que contenía el informe que la ciudad de Valencia puso en manos del rey Carlos II el último año 1677 contra la real letra de 1.° de Junio del mismo, en que mandó se variase la procesion de la tarde á la mañana; la carta en la que el rey aprobaba la determinación de la ciudad de que la procesion continuara verificándose por la tarde, y por último la relacion de la fiesta tal como hoy se celebra, escrita por don Vicente Boix. En el informe de la ciudad arriba citado, se hace una descripcion de la procesion del Corpus como en aquella época se verificaba, descripcion de interés, puesto que por ella venimos en conocimiento de costumbres que en el dia han desaparecido...»

Ademés de la relació de Ortiz conté 'l llibret: «*Coloqui nou, curiós y entretengut, hon se referixen la explicació de les Dan-*

Digitized by Google

ces, Misteris, Aguiles y altres coses exquisites, tocants á la gran Festa Del Corpus que 's fa en Valencia, dignes de tot apreu. Compost per Carlos Ros, Notari Apostolich.» Seguix: «*Rahonament Que fan cuatro llauradors de la horta de Valencia al Retor de la sua població sobre haber vist la funció y la processó del Corpus de dita ciutat, en lo any 1758*» y el «*Misteri de Adam y Eva*», finalizant ab l' «*Apéndice. Algunas Noticias Curiosas de la Procesión Del Corpus De Valencia, Por Rafael Blasco*».

Carboneras. Uns pocs anys després es publicá en llengua castellana, ab un prólec de D. Vicent Boix, la «RELACION Y EXPLICACION HISTÓRICA DE LA SOLEMNE PROCESION DEL CORPUS, QUE ANUALMENTE CELEBRA LA CIUDAD DE VALENCIA, BASADA EN LA QUE SE PUBLICÓ EN EL AÑO 1815 Y AMPLIADA CON MUCHÍSIMAS NOTAS EN VISTA DE LOS LIBROS MANUALES DE CONCEJOS, CLAVERIA COMUNA, Y OTROS DOCUMENTOS DEL ARCHIVO MUNICIPAL DE ESTA CIUDAD. POR D. MANUEL CARBONERAS EN 1873». Com el títol indica, es una història de la festa del Corpus, pero admirablement documentada y per tant interessantíssima.

Sanmartín y Aguirre. «CUENTOS VELLS Y BARALLES NOVES, RECULLITS D' ASÍ Y D' ALLÁ» es titula un llibre publicat per Joseph Fe Sanmartín y Aguirre l' any 1876, en el que entremeçclats ab els cuentos

Digitized by Google

populars apareixen epigrames en vers, de 'll y de atres autors, com de Serafí Pitarra, Constantí Llombart, Bernat y Baldoví y atres més, afegint alguna costum de aquesta ciutat de Valencia.

Al següent any, o siga 'l 77, el mateix Sanmartín y Aguirre ab unió de Llombart publicaren «CABOTES Y CALAVERES. MELONAR DE VALENCIA» y si be pròpiament no entra en el folklore aquest llibre, perque les doscentes y trenta y dues dècimes dedicades cada una a una personalitat de les conegudes en aquell temps en la ciutat, a la darrería del volum hi ha un Apèndix, en el que humorísticament es parla de LES FALLES DE SENT CHUSEP. A MISA DE DOTSE Y LA NIT D' ELS REYS. Costums que entren dins dels estudis qu' ens interessen en aquest treball.

Constantí Llombart.

«TABAL Y DONSAYNA» es titula un llibre publicat en 1878 per Constantí Llombart, en el que distints poetes valencians descriuen les «*Festes, Costums y Mals Visis, pintats á la valensiana* per varios populars artistes de la tèrra del GE, Trets A llum, Pera Divertició Y Recreo Del Públic», al que va seguir «TIPOS D' AUCA, RETRATOS, CARASES Y CARASETES», que está format per una col-lecció de tipos populars presentats per distints escritors al igual del atre, cuals nòms no donem per ser tants.

Digitized by Google

Palanca y Roca.

En l' any huitanta huit, Francés Palanca y Ròca publicá «LO ROMANCER VALENCIÁ. RESENYA DE TOTES LES FESTES DE COSTUMS POPULARS VALENCIANES QUE TENEN LLOCH EN LA NOSTRA CAPITAL». En una dotzena de romanços l' autor dona a conéixer: *Los Porrats. Les falles de Sant Juseph. La mona de Pascua. Sant Vicent y Els Altars. Les freses Y El Mes De Maig. La Festa Del Corpus. La Festa Del Carme. La Fira De Joliol. La Plaja Y Los Banys De Mar. ¡Viva San Roch y á la seba! La Vespra De San Donís.*

Anónim.

Un curiós follet posseim que sense nòm de autor, població, pèu de imprenta, ni tampòc any, ni senya alguna, ab blanques cubertes en blanc y vint págines impreses, es llig en la primera que vòl ser la portada, «COSTUMS DE LA TERRA» y en la terça, després de repetir el títol; afig: «ROMANS DE SEGO», començant com a mòdo de introducció ab un cant a la regió y seguint en una serie de breus apartats lloanços a varies costums populars y al final a personalitats valencianes, tant escritors com artistes. Per més que hem investigat no s' ha pogut descórrer el vèl del anònim.

Martí Gadea.

Hem tropeçat ya ab el primer escritor folkloriste valenciá per lo abondosa de sa producció, en la que hi ha un esplèndit recull de modalitats arreplegades en els pòbles valencians y per lo tant interessantíssima. Llástima que

Digitized by Google

tant desconcertat haja segut en les impresions de llurs treballs, vera enciclopèdia de còses populars, en especial dels pòbles de la muntanya, comarca de la actual modèrna provincia d' Alacant. Sa exagerada modèstia y la rarea de carácter feu que s' arraconara y fugira del tracte ab escritors y aficionats, lo que no ductem fon causa de les pervèrses impresions de casi tota sa extensa producció, incloent en el desgavell fins al Diccionari, del que al pas direm es a les hòres el millor de la llengua valenciana, a despic de algunes errades. Ya haurá adevinat el llegidor qu' ens referim al Prébere D. Jochim Martí y Gadea, Retor de Mislata.

Es presentá en l' any 1891, ab un volum de més de sisentes xixanta págines titulat «ENSISAM DE TOTES HERBES *o ensart de cansons valencianes y castellanes, refrans, dichos o sentensies, endevinalles, brindis, coloquis, cuentos, sosuits, sermons sense Ave-María, anecdotes, chascarrills, modes de mascles y femelles y costums del temps de abans y del de ara.* L' ARREPLEGA Y EL TRAU A LLUM UN AFISIONAT.»

Al any següent, o sigas el 92, publicá «CAPS Y SENTENERS *o brosa casera mesclada en retalls de sastre, versos de pipa y fona y algunes cansons á la valenciana y castellana; tot tret de ahon estava per un Sarvacho*

Digitized by Google

ve llen pensaments de chove. Segón part del ENSISAM DE TOTES HERBES».

«*Burrimaquia alicantina*», follet de cincuanta págines imprés en 1904. Figura una reunió de burros dels pòbles de la muntanya, en la que se expòsen costums y necessitats de aquells pòbles allí representats.

En «ELS CUDOLETS» impresos l' any 1908, follet escrit en vers, presenta al comens als vehíns dels distints pòbles del Marquesat (1) senyalant ab ses característiques a uns y defèctes a atres; després venen els *Cudolets,* que son uns diálecs que en el pòble de Gata en les nits de fosca y contrafent la veu, pera no ser coneguts, dos o tres fadrins entaulen de cantó a cantó o de una brancalada de pòrta a atra, pero sempre apartats, posant en sòlfa a alguna fadrina o viuda y a vegades a casada, y també a algún fadrí majujo y fins a vells verts, traentlos els drapets al aire, típica costum que un tant impòsa al vehinat del pòble per el bandeig qu' es fa de tot allò que passa dels termes regulars. Huit son els que presenta, dedicat cada u a una lley de persones, lo que be servix de mòstra, donant la sensació d' estar arreplegats en la dita vila.

«*Tipos, Modismes y Còses Rares y Curioses de la tèrra del Gé.* Arreplegades y orde-

(1) Son aquets els que formaren part de la circunscripció que comprenía el senyoríu del marquesat de Denia.

Digitized by Google

nades per un aficionat molt entussiasmat de tot lo d' ella Tomo I. Valencia 1912.» Un volum de cuatrecentes nòu págines, més XIV, a les que afiggué cent xixanta sis una vegada y atra cent coranta. El volum segón el publicá en 1918, en el cual en la cubèrta es llig, ademés del títol apuntat, «...per En Joquím Martí y Gadea, RETOR DE MISLATA», compòst per doscentes cuatre págines, afegintli després fins a la página 335; les cinc parts de qu' es compòn l 'òbra qu' ens ocupa, en cada una están presentades les matèries per orde alfabètic, y en cada una de aquèstes es tròben refrans, llegendes, costums, frasses; totes explicades y portant cada una al remat un cantar popular alusiu y si no 'l hi ha referent al asunt enversat per l' autor.

De estar imprentades ab més orde o haver segut refundides les cinc parts en una òbra sistematizada, formaría un diccionari de còses interessantíssimes del reine de Valencia, pues n' hi ha de distints pòbles de les tres provincies.

Cuatre anys abans, en 1914, publicá «FOLKLORE VALENCIÁ, TITULAT PITOS Y FLAUTES. *Nou Ensisám de totes herbes correchit y aumentat, per Un ahuelo sense nets ni netes*». Está integrat per contaralles, anecdòtes, cansons, refrans, gistes, etra.

Com de lo apuntat es desprén, ha segut el

Digitized by Google

treball folklòric del escritor Martí Gadea de excepcional curiositat y, com al començ diem, per lo extens e interessant se 'l pòt nomenar el primer de nostres folkloristes, llástima haja estat tan falt de método, y tornem a dir, hagen segut tan estrafalariament presentades, espepecialment, les últimes produccions.

Badenes Dalmau. Francés Badenes Dalmau, Mestre en Gay Saber, el poeta que desaparegué de entre nosatros cuant encara havera pogut treballar alamón, ya que no havía passat el banquet de la vellea, entussiasta folkloriste, per cuals estudis tenía predilecció y el que fon nòstre iniciador en aquets, ensenyantnos en qué consistía la ciència folklòrica, que era precisament l' estudi, la catalogació de les contaralles que en la intimitat de la penya del café als contertulis contavem com a curiositats de nòstre pòble, sent ab la ajuda de Cebrián Mezquita, y el també desaparegut, y may pròu plorat per la bio-bibliografía valenciana, Martí Grajales, els que ab ses instancies e importunacióno ens feren caure en la tentació de ficarnos a *escrividors* y publicar el llibret del que més avant parlarem. Imprentá Badenes d' aquest género «*Flors del Xúquer*» en 1897 y «*Rondalles del Poble*» l' any que va finir el sigle dènau, de costums de son pòble, Alberic, el primer, y de llegendes populars el segón.

Altamira. Un valenciá de relleu, naixcut en Alacant

Digitized by Google

y mestre d' història en la Universitat Central, també ha destinat algunes de ses activitats al folklòre, de cual gènero té publicats els següents treballs, per més que en castellá, alguns dels que haveren guanyat molt de estar escrits en alicantí, com parlen els personajes que presenta: «CUADROS LEVANTINOS», imprentats en «Biblioteca Selecta» que publicava el llibrer Aguilar y es el número 92, en el cual presenta una col-lecció de costums y tipos populars de Alacant. L' any 1905 ixqué de les prenses «DERECHO CONSUETUDINARIO Y ECONOMÍA POPULAR DE LA PROVINCIA DE ALICANTE. MEMORIA PREMIADA POR LA REAL ACADEMIA DE CIENCIAS MORALES Y POLÍTICAS». Com be 'l títol demòstra, es tracta de un recull de dret popular subsistent en los pòbles del mijorn del reine de Valencia; es òbra de gran interés. «FANTASÍAS Y RECUERDOS... Alicante, 1910», titula un llibre en el que en sa primera part presenta cuadros y tipos alicantins.

Atra producció llegim en la llista de òbres de aquest autor, que suposem per el títol el que será folklòrica, «*Cuentos de Levante*», pero com no la coneixem, res podem asegurar, aixina com sí de «CUENTOS DE MI TIERRA». Madrid, 1925. La que conté: «NOCHE DE SAN JUAN, EL TÍO PRIM, EL TÍO PEPE MISAS, y PASCUA LEVANTINA», que son cuatre cuadrets

Digitized by Google

folklòrics, algún de aquins ya anteriorment publicat.

Cebrián Mezquita. El croniste de la ciutat de Valencia, Mestre en Gay-Saber, En Lluís Cebrián Mezquita, últim vivent dels fundadors de «Lo Rat Penat», ya famosa societat de amadors de les glòries valencianes, per la pila de anys que ve treballant pera l' enaltiment de la patria valenciana, no podía per manco qu' en ses activitats ocuparse de la rama folklòrica, y al efècte, en sa vollguda societat doná una conferència sobre les «*Festes de San Donís en Valencia*», la que després fon imprentada en forma de folletí en el diari *Las Provincias*, l' any 1905; es treball de gran interés y curiós per l' abundosa documentació que dona y la pila de noticies sobre la, en temps antic, important festa.

També conserva en carpetes manuscrits, entre atres reculls folklòrics, els jòcs infantils en Benimámet y una col-lecció de cantars populars arreplegats en distints pòbles valencians.

Llástima aquell follet no es reimprimira y els reculls de còses populars no se imprentaren també.

Bodría. El poeta rat-penatiste D. Josèph Bodría y Roig, en 1906 publicá un llibret de més de cent págines, «FESTES DE CARRER. RECORTS DE MÉS DE CINCUANT' ANYS EN ARRERE... AB UNA

Digitized by Google

CARTA PRÒLEC DE D. LLUIS CEBRIÁN MEZQUITA, MESTRE EN GAY-SABER». Forma una extensa colecció de les festes populars que 's celebren en distints carrers de la ciutat de Valencia, y al pròpi temps senyala els retaules que en aquells existíen. El pròlec d' En Cebrián es interessant y lluminós per els molt curiosos datos qu' ens dona tocants a retaules e images y la història de les festes de carrer, senyalant ab referències a documents, molts de aquells desapareguts.

Martinez.

La cronología ens ha portat a parlar de nòstra producció folklòrica, la que consistix abanda dels artículs en la prensa diaria y en revistes, en dos llibrets titulats «Coses de la meua terra (La Marina). PRIMERA TANDA, ab prolec de Francesch Badenes Dalmau. Valencia 1912» y a la «SEGONA TANDA, de 1920», tenint en preparació la terça y darrera, «LOS RIEGOS DE LA VILLA DE ALTEA Y SU DERECHO CONSUETUDINARIO. Valencia 1922» y a punt de publicar «*El derecho consuetudinario en Altea, villa del reino de Valencia*». Com la dels recs, escrita en castellá.

L. Chavarri.

El crític musical y escritor D. Duart López Chavarri, té publicat un volum sense any titulat «CUENTOS LÍRICS», del que fem açí mencció per contindre alguna nòta folklòrica. El que hu es tot ell es el titulat «DE L' HORTA Y DE LA MONTANYA. CROQUIS VALENCIANS», im-

Digitized by Google

prentat en 1916 en Barcelona. Es el volum I de *Biblioteca Valenciana,* establida en la ciutat condal. Aixina es comprén el que 's tròben algunes paraules catalanes en el llibre, tot ell molt interessant.

Ribés. El en varis certamens llorejat escritor de Castelló de la Plana D. Enric Ribés y Sangüesa, l' any 1916 publicá «Cuadros de costums castellonechs. OBRA PREMIÁ... EN LOS JOCS FLORALS DE LO RAT-PENAT...» Com el títol indica, está format el llibre (de més de trescentes págines en cuart) per una col-lecció de costums, de tipos y personajes de la ciutat capital de la Plana que 'l fan de gran interés. El mateix senyor Ribés té una hermosa collecció, per el gran número, de cantars, que li fon premiada en uns Jocs Florals, la que ignorem si ha imprentat.

Almarche. Dedicat A LA BONA MEMORIA DE MOSSÉN ROCH CHABÁS Y LLORENS, CANONGE DE LA SEU, MESTRE DE LA MODERNA HISTORIA VALENCIANA, publicá en 1917 el Doctor Francés Almarche y Vázquez, el valencianiste escritor, un llibre de «GOIGS VALENCIANS. SIGLES XV AL XIX...», col-lecció que avalora ab nòtes y a la que presedix un bell estudi referent a la matèria; el fenix ocupantse, ademés, de aquelles composicions poètiques que s' escrivíen pera ser salmodiades ab el mateix sonsonet dels gòigs, en les que 's feen burles de costums, persones

Digitized by Google

y determinats fets, totes elles satíriques, compòstes ab gran desenfado per llurs autors. Llástima no havera inclòs en la col-lecció alguna d' aquèstes.

Ya que estem ocupantnos dels goigs farem açí menció del ilustradíssim periodiste y escritor En Joseph Navarro Cabanes, el que després de les magnífiques festes de la Coronació de nòstra Patrona la Mare de Deu dels Desamparats, començá a publicar una «Colección de Gozos en honor de la Santísima Virgen de los Desamparados...» En el vers de la portada estampa «Nuestros modestos propósitos», en los que com es veu en castellá diu que 's propòsa donar, no sòls els gòigs de la Vèrge María, sino també els de sants valencians, extenentse a les *Salves, Himnos, Invocaciones, Loores, Letanías* y demés gènero relijós popular, ectra. Un gòig presenta en cada fulla, el que ocupa la davantera, posant en la saga datos tocants a la composició y llur autor, si es conegut, amén de la bibliografía. Per desgracia, sòls tres cuadèrns va publicar, contenent en total trenta gòigs en els que no apurá tots els de la Vèrge dels Desamparats, ya que n' anunciava pera 'ls atres cuadèrns dèssat més. **Navarro Cabanes.**

El bibliòpola de la capital del Principat de Catalunya, D. Joan Batiste Batlle, ha publicat una col-lecció de gòigs en catalá y en va- **Batlle.**

Digitized by Google

lenciá, aprofitant el procediment del fotogravat; de dos volums còsta y en el primer tot son produccions catalanes dedicàdes a images d' allá de llá l' Ebre, fins a la darrera composició, dedicada al Rei Carles III de Valencia, que per el llenguaje pareix valenciana, per estar editada en Barcelona, pero més encara, per mencionar a Catalunya omitint a Valencia, no ductem en asegurar de que també es catalana. En el volum segón sí que n' hi ha alguns de nòstre Reine; especialment senyalarém el de la Mare de Deu del Puig.

Alberola. La Societat Valenciana de Publicacions, al imprimir son primer volum en els començos del any 1926, imprentá una col-lecció de composicions poètiques del llorejat poeta D. Estanislau Alberola, titulat «POESÍES», llibre que conté al final, o millor, en la segón part, cent quinze cantars que lo mateix poden ser arreplegats del pòble qu' enversats per l' autor; pera nosatros l' efècte es el mateix, perque folklòrics son.

Acaba d' estrenar el que 'ns atrevim a nomenar el «Marquina Valenciá», la preciosa comèdia dramática en un acte, admirablement versificada, «La demaná de la novia», que 's folklòrica, no sòls per haver introduit la tradicional manera que 'n el Pinoso acostumen els fadrins de declararse a la gica que pretenen, sino que 'l mestre d' escòla, un per-

Digitized by Google

sonaje episòdic, que va recullint costums, cantars, refrans, ectra., fa que li 'n reciten, lo que dona llòc a mentar varis d' aquells, que ademés ab la gracia de ú dels personajes, entreté la escena y alegra al públic, qu' espera el drama.

Té a punt de portar a la imprenta un recull de refrans valencians de més de dèu mil, als que s' afegixen pròp de dos mil més que son de collita del també llorejat poeta que seguix.

Peris Fuentes.

D. Manuel Peris Fuentes está preparant un llibre de poesíes, moltes d' elles folklòriques, per consistir en la descripció de costums populars de la seua ciutat, Burriana; de algunes que ya coneixem, podem assegurar que, ademés de inspirades, campeja en elles la més fina sátira. Esperem.

Pla Mompó.

Finalment, en aquèst any que ha finit 1926, hem vist aparéixer darrere 'ls vidres de les llibreríes un volum titulat «CUENTOS PER' A ELS MEUS CHIQUETS», per V. Pla Mompó, una collecció dels que als gics es conten, admirablement presentats, ab perfums de la senzillea del pòble, ab explèndida vestidura lliteraria y abondoses frasses genuinament populars. Llástima que la ortografía castellana que emplea, un pòc llance a pèdre la producció y se li hagen escapat alguns castellanismes imperdonables a qui en pòques pinsellades sab pin-

Digitized by Google

tar un cuadro de la naturalea com ho fa aquèst autor; lliterat de còs sancer y ver valenciá per demostració del treball qu' ens ocupa, ab qui cab de relació ens unix y per tant sense dret a donarli consells, no obstant no ductem en pregarli que no deixe descançar la ploma y qu'esmene les equivocacions sufrides.

Com si ens ficarem a parlar de articles folklòrics publicats en la prensa diaria, en revistes y especialment en el *Almanaque de Las Provincias,* sería el cuento de may acabar, fem punt, pero no sense dir al llegidor que no creem, ni molt manco, el haver agotat la matèria, pero sí que li hem servit tots aquells llibres y follets que coneixem, en els que hi ha abondosos materials d' estudi, lo que será més fácil el fer ab la llista que 'm donat.

Valencia, Febrer de 1927.

Adenda o afegitó (com en valenciana pròsa 's diu).

Un llibret curt en fulles y llarc en gispa, producte de la ocurrent genialitat del, per tots conegut, *Doctor Thebussem* y un bòn número d' amics y admiradors seus, entre 'ls que figuren dos valencians, el pastaren, y el fenygué 'l may prou alabat dit *Doctor,* de

Digitized by Google

bòn nòm D. Marián Pardo de Figueroa, que 'l doná ab el títol de «SEGUNDA RISTRA DE AJOS (Compuesta Por XIV Cabezas), TRENZADA Y PUBLICADA POR EL DOCTOR THEBUSSEM... MDCCCLXXXVI». En la segón *cabeza* discurrix sobre la paraula *ajo* y son compòst *cara de ajo,* mencionat en la *Lozana Andaluza,* lo que no ens interessa a nosatros, pero sí cuant conta una anecdòta, en la que diu que volent D. Jaume 'l Conqueridor, estant en la guèrra, menjar alls y no haventne sino en el camp dels mòros, uns cavallers anaren a buscarlos, travant escaramuça ab els sarrains, en la que periren alguns dels cristians. Sabedor el monarca del sucés, exclamá: ¡Cars alls!

Entre varies cartes qu' es publiquen, en hi ha una de D. Rafèl Pardo de Figueroa, que diu «...A los islotes Columbretes que se hallan frente a Castellón de la Plana, le dicen los Hidrógrafos y gente pulida el *Bergantín,* pero el vulgo lo nombra el *Carallot.* Y lo parece porque su forma es la de un poderoso *priapus...*»

Més ignorant de còses valencianes que aquèsts andalusos resulta nòstre paisá el visconde de Bétera, el que en la *Cabeza VIII* es presenta completament ignorant, y encara més, es mòstra despectiu pera les frasses valencianes, entusiasmantse ab les castellanes.

Digitized by Google

¡Pòbre hòme! En camvi conta, tot ufanat de ser el que ho referix, una anecdòta real, clar que 'n castellá, pues els nòstres soberans desconeixen les llengües de sos súbdits.

Manco mal la *Cabeza XIII.* «ALL-Y-OLI DE EL MENOR PINCHE DE TODOS», després de parlar discretísimament del sustantiu castellá, a la vòlta enèrgica interjecció, ab gran acòpi de erudició, diu: «...Y voy ya al *all-y-òli* antes que la paciencia de Vm. se *aje,* si no es que está ya de sobra lacia y marchita.

»A fuer de valenciano castizo, he de protestar primeramente: que los ajos nacidos y cultivados en las tierras que están al Poniente de la antigua Setabis son los mejores, por lo que ya dijeron los sabios Abencenit y Herrera, quienes piden para aquellos bulbos «tierras gruesas con tal que sean dulces y amorosas en la labor..., tierra blanca y fofa, mollida más que prieta ni dura...» Y si algún goloso cosechero emplea el guano como Vm. apunta, ni es esto uso general, ni la natural fertilidad de las tierras rayanas con la Mancha por el Poniente en la parte meridional de mi provincia, hace necesario tal avivamiento.

»Veo estampado muchas veces en la «*Ristra de Ajos*» la palabra *alioli,* en la que noto los errores ortográficos y de construcción que verá Vm. al compararla con la dicción

Digitized by Google

all-y-oli, allyoli que es la correcta...» Después parla de la gènesis de la mal anomenada salsa *mayonesa, mahonesa* devía dirse, lo que pròva ab una anecdòta de Mahó ocorreguda al mariscal de Richelieu. En atre apart afig:

«Ajo y aceite, *all-y-oli,* ni más ni menos, lo constituyen en su pristina pureza, sin aditamentos de mijagón de pan, que es la porra de que habla el erudito *Bachiller Singilia,* pero que en el país del *all-y-oli* se repudia por bastarda, y aun de esto viene aquello de ¡vaya usted a la porra! Ni le añade yema de huevo, sino quien carece de suficiente *quid* para trabarlo.

»Es su confección tan elemental, que bastan para efectuarla un almirez de alumbre o mármol con su mano de madera dura; mas la operación es en sí tan delicada, que cuando majado el ajo en el almirez con una mano y vertiendo de la alcuza que la otra sostiene en alto gota a gota el áureo jugo de la riquísima oliva del llano de Cuarte, empieza la trabazón, dicen los prácticos que el allyoli se tuerce *(que 's torba),* si la mirada de un curioso se fija en él con insistencia, o si al batir o más bien majar, se cambia de mano o simplemente de dirección en el circular movimiento.»

Después parla de la antiguetat y afig:

Digitized by Google

«Es verosímil que en lemosín naciera antes que en castellano la interjección; pues para ello no hubo más que unir dos palabras sin necesidad de síncope como en castellano, y ya han dicho Vms. que en éste existe la inofensiva *caray,* que es la lemosina, alterada la pronunciación de la LL.

»Otra nota acerca de la circunlocución en la fonética y termino:

»En Valencia usan las mujeres con toda libertad de la exclamación *catso,* allí inofensiva aún para los más castos oídos, por ser el *caramba* de Castilla...»

Un escrúpol ens dona assalt y una pòr ens entra, dos sentiments als que dona ocasió el mateix llibre, encara que lo primer siga per la òbra y lo segón per son autor, el Doctor D. Ferrant Llorca, el que, per tres vegades ya, ha donat a la imprenta un recull titulat «LO QUE CANTAN LOS NIÑOS. CANCIONES DE CUNA, DE CORRO, COPLILLAS, ADIVINANZAS, RELACIONES, JUEGOS Y OTRAS COSAS INFANTILES, ANOTADAS Y RECOPILADAS POR» el indicat escritor; cent noranta nòu págines de tèxt té el llibre, que com en el títul veu el llegidor, es castellá, y no sòls per el llenguaje ho és, sino per el contengut de la interessant col-lecció, que tota ella perteneix al folklòre castellá, y eus açí l' escrúpol, ya que no té cabuda en

Digitized by Google

aquesta llista, pero son autor valenciá, de arrèl y de bon cep, podrá tráurer els furs de tal naturalea y açí está la temença de que puga alçar la veu, que té ferma.

Siga lo que 's vullga, es òbra interessant, y al llegidor aficionat al folklòre la recomanem si vòl passar un bòn rato llegintla, pues com en la referida portada ha vist, en ella se inclòuen totes les còses pera entreteniment de les criatures, desde que acaba de náixer ab la cançó del bresòl, fins a que, ya grandós, va a escòla y júa per el carrer o dona quefer per casa. Diu l' autor en el pròlec que 'l treball ha segut inspirat per els primers jòcs de son fill y aixina s' explica el carinyo ab que, a la vista salta, está fet. Comença per les festes que la mare li fa, sentada la criatura en els genolls o angruntsantla o saltantla en ells, y passant per oracions y joguines simples, acaba en juar al bòu y fer figures de paper. Llástima gran el que llur autor, persona de ample esperit, no haja fet més rica la col-lecció donant entrada al folklòre valenciá, posant, en molts dels mateixos jòcs que presenta, la lletra valenciana, per eixemple en el que acariciant les galtetes diuen: *Mixinetes, les gatetes...*, en els dels dits, *Este, es el pare, este, la mare...*; en les de *Les campanes van al bol...*, *Serra, serra, molinet...*, *Si vas per carn que no 't tallen d' açí...*, y el típic

Digitized by Google

y consabut *Noni*, *noni*, *neta*... y *pòrta, bòn infant*..., etc., com també oracionetes, jòcs y sobretot en los romancets recitats ab sonsonet o música, molt especialment els bonicos del marineret que ven seda y el clássic de la *Gentil Porqueròla.*

Si al fer nòva edició introduíra tal millora nòstre bòn amic l' erudit Sr. Llorca, ¡cuánt li ho agraeríen els folkloristes valencians, que ya anem sent número! Yo hu espere, perque és hòme d' espenta, treballador y franc com a bòn valenciá.

Val y ralla.

Digitized by Google

ALFABET VALENCIÁ

Digitized by Google

Digitized by Google

Alfabet valenciá

Com se vullga que 'l pòble, cuals gents, principalment, serán les llegidores de aquèst llibre, salvant pòques escepcions, ignòra no sòls la escritura del valenciá, si qu' encara llur llegenda, ya que no se 'ls ha ensenyat, creem de escepcional interés el presentar l' alfabet de la llengua valenciana, procurant donar una breu explicació de la fonètica, ab lo que més comprensívol es fará aquèst treball y per tant pujarán els graus de interés que puga despertar.

Vocals

A, e, è, i, o, ò, u.

Consonants

B, c, ç, ch, d, f, g, h, j, k, l, ll, l-l, m, n, ny, p, q, r, rr, s, ss, t, v, x, y, z.

Digitized by Google

Trenta cuatre signes que ab llur sò especial en alguns, tan sonora y dolça fan nòstra llengua, fins a que per aqueixa modalitat d' ella estampara Cervantes, el Príncip dels escriptors castellans, en sa novèla «Persiles y Segismunda» les laudatòries paraules següents: «*...graciosa lengua, con quien sólo la portuguesa puede competir, en ser dulce, y agradable*», afegint més avant al parlar de «*una zagala, o pastora valenciana, vestida a lo del campo, limpia como el Sol, y hermosa como él, y como la Luna, la qual en su graciosa lengua...*» Pero com açò y molt més que en s' alabança es podría dir no es en aquèst punt de necessitat y atres ocasions més oportunes es presentarán, fem punt y començarém, com tan natural, per la lletra

a. Cual sò es idèntic al que té 'n les demés llengües.

e. Lo que ocurrix també ab la *e;* pero no aixina ab la

è. Obèrta, que com aquèst mòt indica, al pronunciarla s' òbri més la boca, donantli per tant més sonoritat; y no vinguen alguns dient, que açò son romanços qu' enredren la llengua valenciana, no, pues el fet de que fins a segons si la *e* es de una o atra tonalitat en una mateixa paraula significará distinta còsa, la precisa, eixemple: *Deu,* el ser suprem; *dèu,* la dezena.

Digitized by Google

i. No sufrix alteració, sent al igual a la de la llengua castellana.

o, ò. La primera, o siga la tancada, es igual a la castellana, no aixina la segón u obèrta, que produix l' efècte del sonit de que fora atra vocal, verbi gracia: *oir,* òu, dòna.

u. No 's diferència en res de la castellana.

b y *v*. Dos lletres ab les que hi ha que fixarse be pera no confòndrerles, ya que son perfèctaments diferents; la primera, lavial, es pronuncia ajuntant els dos llavis; eixemple: *ballesta, belitre, biga, borrego, buánya,* y la segona avançant les dents superiors, apoyantles sobre 'l llavi inferior; eixemple: *valent, velar, vidre, voler, vullc*. Ademés tenim varies paraules que escrites ab la *b* signifiquen una còsa y si pòrten *v*, atra; eixemple, *balona*, com farfalá en els vestits de les dònes, un gran coll, la part inferior del cubertor que la pòrta, *valona*, guardia; *ball,* el ballar, *vall,* valle; *bellea,* còsa bella, *vellea,* vejez; *Bela,* nòm de dòna, *vela,* velar, *vèla,* de barca; *bòlta,* en arquitectura, *vòlta,* vez; *bullc,* de bullir, *vullc,* de voler.

c, ç, s, ss, z. Cinc lletres que confònen a alamón de gents, y verament difícils pera 'ls que no son filòlecs y els que no coneixen be la fonètica; especialment aquèsta dona la solució al difícil problema. Pera simplificarlo y tractarlo ab brevetat direm, que son els sòns

Digitized by Google

de la *s* dos, el fòrt o aspre, açò es el igual al de la llengua castellana, el que 's representa com sempre s' ha representat per la *c, ç,* y *ss;* eixemple: *cistella, alabança, passeig;* y el suau, o siga, 'l genuinament valenciá, igual al de la llengua italiana y semblant al francés, el que may s' ha representat per atres signes més que per la *s* y la *z,* cual regla no té escepció; eixemple: *Rosaura, rosella, donzella, onze, bronze.* A més la *c* té 'ls sòns de *ca* y al final de paraula el de *ac,* pòrte o no l' aditament de la *h;* eixemple del primer: *Canonge;* de la segona *bec, March.*

ch. Les poquíssimes paraules que 'n nòstra llengua pòrten aquèst signe 's pronuncien com en castellá; eixemple: *archiu, jochim.*

d y *f.* Res d' especial tenen aquèts signes, per lo que res tampòc direm d' ells. No ocurrix lo pròpi ab la

g y *j.* De les que direm, de la primera, que davant de les vocals *e, i,* sòna com la *ch* castellana, pero suavizada, y en les atres, com *ga, go, gu,* al igual que 'n castellá, aixina com la *j* davant d' aquèstes tres vocals sòna com aquélles, açò es, com la *ch* italiana y francesa; eixemples: *verge, brugit, jáquera, jop, aljup,* que 'ls castellans diríen: *verche, bruchit, cháquera, chop, alchup,* y de les segones: *ganado, gola, gust,* al igual que 'n castellá.

Digitized by Google

h, k, l. Res de particular presenten.

ll, l-l. La grafia *ll* sòna com en castellá, pero hi han paraules en que 's tròba en mig de dos vocals y dòncs es partix el signe, convertintse en dos eles, de les que una actúa sobre la vocal anterior y l' atra sobre la posterior; eixemple de lo primer, *pallòc, pillo, aspillera;* de lo segón, *almel-la, espal-la, mol-le.*

m, n. Res hi ha que observar en aquèstes grafies.

ny. Sòna com la *ñ* castellana.

q, r, rr, t. Res de particular presenten.

x. Té diferents sòns: en principi de paraula y presidida per la *i* sòna com en bable; eixemple: *Xabia, xarop, fluixa;* com la *xa* castellana en los demés cassos.

y. Com en castellá.

F. M. M.

Digitized by Google

Digitized by Google

LLEGENDES, COSTUMS Y TRADICIONS VALENCIANES

Digitized by Google

Digitized by Google

La fireta de l' Ascenció

En les partides del Carme, en el pòrge de vella y destartalada casa, Vicentico té un gran bòl de campanes, el que segons ell, li fa la competència al célebre de Ruçafa; el de allí de la Parròquia es quedava molt arrere del de nòstre fadrí, que ab sos amics totes les festes secunden el bolteig general de la Sèu e iglesies de la ciutat, ademés de les festes imaginatives que allí casi diariament se improvisen; ells saben boltejar, repicar y encara clamorejar; coneixen tots els tòcs en absolut. Els pares están desvanits perque la gicalla, recluída voluntariament, no té 'ls perills d' estar juant en los carrerons, y la veritat que 'l bolteig no aplega a fer mal de cap; pijor es cuant tenen que reforçar algún llistó dels que penjant de les bigues sostenen les campanes,

Digitized by Google

sustituint als ulls del campanar; el martell may es tròba en el caixó que 'n la casa es guarden les ferramentes; fusta que apareix per casa o per els alrededors d' aquèsta va a parar al pòrge, y si son llistons millor, com a que son més profitosos.

¡Quín disgust ocorregué el Disapte Sant en el campanar de Vicentico! Després de desesperat bolteig al tòc de Glòria, preparant el cagerulo pera 'ls díes de Pascua, el que pegava en grandet, en una de les maniòbres pera acoplarli la coa s' enganjá ésta y al estiró aquell tropeçá ab una de les campanes mijanes (afortunadament pera 'l jòc) y anant de dalt a baix es feu en més tròços que talleruques tenía la coa del cagerulo. ¡Quínes lamentacions les del jovenèl campaner! El bòl desbaratat, y tan bòn sò que tenía aquélla, lo mateix al boltejarla que si se la repicaven. Pera consolarlo, sos amics li díen:—No t' apures, hòme, que ya está pròp la fireta de la Ascenció y en comprarás un atra; entre tots la triarém pera que tinga la mateixa veu que aquèsta; si havera segut la gròssa, entonçes, quína desgràcia; com a que tan gran y de tan bòn sò, no se en podría trobar atra.—Mig consolat ab aquèstes paraules quedá Vicentico, esperant la fireta de l' Ascenció.

Maig rialler aplega ab son esclat de ròses y clavells que òmplin el seré y lluminós cèl de

Digitized by Google

olors y perfums engissadors dels sentits; les giques fadrines es pòsen els vestits vaporosos que més fan resaltar les naturals bellees, competint ab ses germanes les flórs, invadint plaçes y carrers; la ciutat s' enjoyella, la gent es multiplica eixint de llurs cases. Ha aplegat el segón disapte del mes, vespra de la Vèrge dels Desamparats; per el matí han aparegut en la plaça de la Sèu y arrimades a aquèst edifici y en la del Micalet, les parades de les típiques escuradetes y ahínes petites en aquélla, en la segón, amontonades com si foren melons, cassòles y peròls a bondó, ahon van a provirse les dònes de sa casa y les criades de aquèstes ahínes de cuyna pera tot l' any; en les paradetes dels joguets, com diem, hi ha de tota mena de vaixella y menesters de vidriat de una casa, pero en miniatura, desde el còssi fins a les vinagreres, passant per llibrells y plateres, plats y escudelles, quíqueres, pigers, botiges, cánters, gèrres, gerretons, gòts, geulits y sense faltar les campanes.

A la gola d' aquèstes, acudiren nòstres coneguts de les partides del Carme, provists de un cordellet en el que portaven senyalats ab nucs les mides de les campanes, que ni en la festa de San Vicènt, ni en la del titular de la Parròquia, la Creu de maig, havíen pogut ser boltejades per la manca de la mijana. Vi-

Digitized by Google

centico y sos amics no feen més que regirar les de totes les parades, prenint mida de la boca y de la alçada y fentles sonar; ninguna els satisfea, a totes trobaven falta; en més de cuatre parades les ames els havíen esturrejat, sobre tot en una, en la que escapántseli de la ma 'l cáurer casi trenca mija paradeta; ¡qué d' impropèris y amenaçes oíren! Quí fon de paréixer de portar entre tots totes les del bòl pera provarles allí, a vórer si día be la que estaven en tractes, pero no s' aprová la idea, de pòr a que per el camí ocorrira alguna desgracia, y ab la condició de poderla baratar es feu el tracte, emportantse la que millor els paregué.

Un fadrinet, estudiant del primer del Bagiller, tot son viages a la paradeta dels soldats de plom; quinset que arreplega, sinc perretes que 's gasta en comprar soldats; ya 'n té de totes les lleis: de capòt pardo, ab esclavina de blau, ab el fusil al muscle marjant, terciat atres, fent fòc drets y agenollats, trompetes, tambors y músics, de cavallería y fins a de artillería ab canons y tot; sòls li manquen els civils, que son els que está arreplegant.

Un estudiant de capellá (que tal vegada no aplegue a cantar missa), va en busca de un incenser y uns canelòbres, o sacres, de plom; també li fa gòig una image de la Vèrge dels

Digitized by Google

Desamparats, de fanc policromada, aixina com atres sants.

De un coge abaixa una senyorona ab una giconeta que pareix un angelet, un giquet que pòrta de la ma una criadeta vestida de negre y ab uns tròços de tèla y randes que diuen devantal, y una dida que pòrta una gorreta en el topo del monyo y un monyicòt al braç; no vòl més qu' escuradeta fina pera sos fillets y demanantla en castellá, per això y per lo atre, l' ama de la paradeta li ho demana tot més car.

La so Josèpa, en més vares de tèla en el faldellí de percal de color fosc, que a les hòres son pròu pera vestir a totes les femelles de una numerosa familia, com la seua filla, que la acompanya, es casará pronte; vòl comprarli la escurada y aprofita la fireta de l' Ascenció pera ferse en un bòn jòc de cassòles y peròls, d' aquélles pera fer arròç al forn, una ben plana, y la llarga pera 'l rossejat, y dels segons, desde 'l de calfar l' aigua pera pastar, fins als de fer una taçeta de saúllada, sense faltar la jocolatera, després de ben regatejat, les pesses menudes dins de les sistelles y les grans, encarrellades en lo braç, mamprenen el camí de la barraca.

Com es veu, en la fireta de l' Ascenció, moltes gents, lo mateix grans que giques, queden satisfetes per vórer llurs aspiracions

Digitized by Google

durant l' any cumplides en los díes que dura, que son desde 'l segón dissapte de maig fins a la vespra del Còrpus.

Digitized by Google

La còva del frare

Es tròba en la partida de Cabnegret, abans de aplegar a la Olla de Altea, y está feta per les embestides de les ones de la mar contra 'l banc de conglomerats que formaven els fòcils y pedres fenygudes ab gròsses arenes, que 'n aquell parage servix de parapèto a les aigües que 'l llevant a lo millor remòu y envía furioses contra la tèrra, plena de tota classe de vegetació, desde 'ls bravencs garrofers, les argentades oliveres, els esmeráldics mel-lers, els vermells magraners y les exuberants figueres, passant per les hortaliçes ab sa col-lecció de vèrts, fins a multitut de rosers y floreres ab tota la gama de brillants y vius colors. La mar, en un punt, sense ducte, trobá fluixetat, y una còsa tan blaneta com l' aigua li pogué a la peña, y socavantla, formá

Digitized by Google

una còva llarga, que allá dins en el fons s' engallá fins a foradar la cara de la penya, deixant un pont natural per ahon passa 'l camí que conduix a la Olla, el que ferm aguanta els embats de les salòbres aigües per baix, y el pas de gent y besties per dalt, que fa sigles per allí transiten. Cuántes hòres hem passat asseguts en la penya mirant les ones víndrer de fòra, y udolant, per l' ampla boca ficarse y allá dins esclafir furioses, y ab estruendo tornar arrere, pero no sense saltar escumes, galls y grans esguits per el sobèrc forat de la banda de tèrra.

Sempre pensavem per qué se li donaría a aquella original cavèrna el nom de *Còva del frare;* en nòstres investigacions res cèrt treem, puix quí día:—Tal vegada será perque 'n ella s' ofegaría algún relijós, al haver caigut desde 'l camí.—Atres, que—Molt fácilment al acaptador del convent del pòble en aquell parage, antigament molt solitari, l' hauríen robat y tirat al aigua pera ofegarlo y que no poguera descubrir als lladres.—La vella serventa de m' agüela, en cèrta ocasió em contá que cuant son pare anava a la parella, que moltes matinades, al tornar a bordo, al aplegar a la còva vea, aixina com els atres companyons ab els que anava, pues la pòr els fea ajuntarse pera anar a la Olla, damunt precisament del pònt per ahon teníen que pas-

Digitized by Google

sar, de no tirarse al aigua, un *duendet* de la alçada de un gic de dotze anys, vestidet de frare, qu' en cuant veía 'ls mariners començava a pegar bots y a allargar els braços ab els dits índex estirats cap a ells com si vullguera punjarlos; tots espaordits cuant açò ocurría, que no era totes les matinades, tornaven arrere y pegaven la bòlta per dalt de les llenques pera acudir a la plaja front ahon estaven fondejades les barques de les parelles. Per fí, y no fa llarc temps, vaig tropeçar ab un vell mariner, que ya no es de aquèst mon, que 'm contá lo que vas a llegir, lo qu' en cèrta manera ve be ab la contaralla de la bòna Quica Borja, la anciana criada de m' agüela.

«Be sab vosté que 'l haver convent de frares franciscans en Altea era causa de que la gent de aquèsta vila tinguera, y encara dura, gran devoció al pare San Francés y predilecció per sos relijosos, de tal mòdo, qu' encara, a les hòres, sòlen els gicons dirlos *flares* als sacerdòts; d' ahí qu' en temps antic havía la costum de que cuant alguna criatura en sa malaltía estava desahuciada per els dotors, y els curanderos declaraven la impossibilitat de la cura, acudíen al Sant de Asís fentli la promesa de que si el giquet s' adobava el vestiríen de *flare;* el bòn pare s' apiadava de la pena de sos devòts els pares de la criatura, o a la naturalea li donava la gana de fer un im-

Digitized by Google

possible, y l' infant s' adobava, y eus açí que acomanaven un habitet a mida, y posat, quedava 'l fadrinet convertit en un diminutiu frare.

»Sossuí, pues, que un matrimòni de mariners que vivíen en una de les cases de la Punteta, pròp a la que té a San Caralampi en la paret y son fanal, el que servix de senya als peixcadors, se li posá malalt el fill majoret, el en que més es miraven perque era molt espavilat, y encara més, rebolicat; ell portava 'ls de sa casa 'l ribombòri y als gicons de son parigual y més fadrinets que 'll a çarpa la grenya; les vehínes li díen:—Això es un *Lusbel*—, perque sempre estava fent malcuynats per aquella plaja y encara per les teulades de les cases del carreret; pareixía mentira que no més tinguera sèt o huit anys. Un jòrn, ab gran estranyea de sa mare, 'l vegué sentat en el banquet de la pòrta, la cara enflamada, els ulls vidriosos y molt callat. —¿Qué tens, fill meu?—, li preguntá, responent l' atre: —Que 'l cab em salta de mal que 'm fa—. Li tocá la mare 'l front y era una brasa, per lo que despullantlo el ficá en el llit; avisat el senyor dotor, vingué, y se 'l trobá ab un febró que se l' emportava; mal carís tenía allò. Ab cara molt seria digué: —Vorem; si no fora més que la pallòla...— y resseptá, afegint que tornaría a la vesprada a vórer lo que podía ser.

Digitized by Google

»La segón visita del salujá, mogué un desòri en la casa; allò era la pigòta, y tan fòrta, que no havía vist un cas tan serio y grèu en tota sa vida de visitar malalts; com a que per les traçes no podía eixir, y si dins es quedava, no havía remey pera 'l pòbre pacientet; qué oíren els pares, agüelos y tíos; qué de plòrs y gemecs, pero sobre tot pera la mare no havía consòl; al atre día la còsa empijorá; a amagatontes, a mija nit portaren una célebre curandera y lo mateix digué:—Açò no té remey.—No més tocá l' alba la campana del convent, posantse la mare 'l mantó al cab, corrent més que acaminant, es dirigí a aquella iglesia y agenollada davant del altar major, encarada ab San Francés, li demaná la salut de son fill. —Si li convé pera la seua salvació, filla meua—, digué a sos espal-les un relijós, responent ella vivament: —Que li convinga o que no li convinga, cureume al fill de la meua vida, pare San Francés, que 'll vixca siga com vullga...— Tornada a casa a pòc aplegá 'l senyor dotor, el que ab cara afable doná la noticia de que començaven a tráurer punta els grans y per lo tant la còsa millorava, sense que havera desaparegut la gravetat. Amuntó de díes estagué encara la mare sense llevarse la ròba, pero al fí, encara que plena de clòts la cara, l' assomá al carrer el gicón, que, ab el seu hábit de frare franciscá posat,

Digitized by Google

aná acompanyat dels seus parents a donarli les gracies al gran pare San Francés.

»Dos anys cabals vestí els habitets nòstre protagoniste, durant els que, primer els gicons y després els grans y fins en sa casa, tots l' anomenaven el *Flare,* mal nòm que ya no 's pogué llevar; veritat es que tampòc a ell li sabía mal a pesar de ser tan al revés de llur gèni y més encara de les fejoríes, pues si abans de la enfermetat havía segut de la pell de Barrabás, després de la cara ratada era del diable. De javalet no havía fet còsa bòna, pero ya de fadrí de tan males tripes era que tenía fama per tota la contornada; ni a pares tenía respecte, ni a germans carinyo, y encara es podía dir que òdi a tota la humanitat, com si la gent fora culpable de que sa cara ratada tan lleig el fera.

»En una caseta de fòra, tota enblanquinada, frontera a la mar, allá en la sospalma dels tossals de damunt de Cabnegret, sombrejada la pòrta y el carrer per llujuriosa parra que al mateix temps que donava frescor pareixía juetejava ab el sol, be deixantlo passar entre 'ls pámpols, ara açí, be per allá, llaugers raigs que abrillantaven ahon s' havíen posat, fent en atres puestos rògles de movibles ombres grans y giques que suavisaven la rabiosa llum d' aquéll; a l' atre costat del banc fronter al edifici, grans rosers dels que

Digitized by Google

florixen tot l' any, viòles y atres flòrs; al cantó una mata de ruda; en el canyisset de la finestra de la cambra, sobèrgues clavellineres de diferents colors: morat, vermell, ròsa, y una alfabiguera lo més polida, en la que 's mirava la gentil Bajuan que allí vivía, una fadrina airosa de còs y bonica de cara, orgull de sos pares per lo bòna y treballadora, enveja de les atres fadrines per la multitut de gracies que l' adornaven y per elles de tots els fadrins admirada; de aquèsta hermosa javala s' havía enamorat el *Frare,* que may va ser correspòst, a pesar de ser la familia de l' ú y de l' atra gran amigues, de tal mòdo, que feen com a parents; tantes vegades com ocasió s' havía presentat pera manifestarli llurs sentiments y desijos, va rébrer un *no* que 'll soportava ab gran ressignació, sempre esperant algún día oír un *sí*... Pero va ocurrir que 'l germá del *Frare,* fadrí, modós, ben parlat y treballador, mirava seguit seguit a Bajuan y aquèsta es distrea alamón davant de 'll, còsa de la que se 'n adoná ben pronte son germá gran, en el que l' amor a la fadrina y el carinyo al germá es convertí en òdi, y de la pijor especie, reconcentrat; desde l' hòra que se 'n adoná del voler de la parella es jurá allá dins de son còr que li l' havíen de pagar y que no 's gojaríen. Molt resservat, ningú li coneixía els sentiments de

Digitized by Google

òdi que reconcentrat guardava, ya que si be ningú 'l vea riures, tampòc posava la cara furiosa y manco als enamorats, els qu' estaven tranquils y satisfets.

»Passaren els díes y de les mirades els fadrins aplegaren a les paraules insinuants y al fi a parlar claret y per tant a ser novios declarats; en açò, aplegada la veda, tretes les parelles y arrimats els sardinals, cada mariner es dedicá a les peixqueres del temps d' estiu que volía o li convenía, els nòstres germans calaven sos palangres y alguna nit es quedaven en la Illeta peixcant a la canya; en açò una de tantes, treta la llanja en la diminuta plageta, bromejaren els dos fadrins y encarnats els ams els tiraren a la mar, que ondulant suaument menejava els surets com si ab ells volguera juar; de sòpte un núvol ixqué per darrere la punta del Morro de Toix, que de pronte, mamprenint alocat bòl, s' estengué per tota la bòveda del cèl, amagant lluna y estrèl-les, a cuals resplandors sucseí una fosca que res deixava vórer; en això, allá en tèrra, per ahon devía cáurer la blanca caseta de la parra y els rosers, aparegué una llum, sense ducte un fanalet penjat en la finestra de les clavellineres y la polida alfabeguera, que ficta no desapareixía; a aquella lluminosa vista, ple de rabia reconcentrada, digué 'l *Frare:*—Aquella llum es de Bajuan,

Digitized by Google

que la posá pera en la fosca senyalarte 'l camí de tèrra y sa casa, pero no sab la tonta que més allí no tornarás.—Y tirantse sobre son germá tratá de agarrarlo del còll, aquèst s' abragoná del atre y els dos, aferrats, rodaren per la penya sobaquejantse per damunt del masset y els llicsons, ara ú damunt, després baix; els dos eren fòrts... La lluita la fea més terrible la soletat de la Illa, la negror del cèl y els bramits de la mar, que 'l vent gregal havía desbaratat, convertint les manses ones de abans en les supèrbes que anaven a esclafir contra les penyes; llarga era la brega fratricida; l' alé dels dos germans era fatigós; havía moments que paraven de forsejar y rebolcarse, pero en seguida tornaven a bregar; remor de llunyans tròns s' oía y de cuant en cuant resplandors de llamps aclaríen un punt la fosca; per fi el germá més jove desfallí un pòc, lo que aprofitá 'l *Frare* pera, alçantli 'l cab ab tota la força que pogué, pegar ab ell contra tèrra; doná un crit el ferit, dient:—M' has mòrt, Caín—y la calenta sanc que brollava del cab li banyá les mans, al pròpi temps que estallava damunt mateixa de son cab un trò horrible de fòrt y es vegué com encés en flames, llum que li deixá vórer els ulls vidriosos de son germá clavats en ell y la sanc que de llur cab brollava, de la que ses mans estaven roges... Espantat s' alçá com pogué y aná a

Digitized by Google

buscar el llaut que va trobar fet astelles per la centella que llur pal havía atragut y que les bravenques ones anaven emportantse... Volent fugir de la Illa y no tenint en qué, es tirá 'l crestall de una ona, que fent galls més supèrba que les atres, venía, pera que la fòrça d' ella l' ajudara a aportar a la plaja de la Olla, pero a pòques braçades se 'l deixá per darrere, quedantse en el fons del abisme que formava l' encrespament de aquélla y la que darrere venía més que de pressa fent blanques bromeres, les que a pesar de la foscor de la nit ben clares es veen; si li esclafía damunt, no tenía remey, el soterrava; pero no fon aixina y ella mateixa l' ajudá a encavallarse damunt de son llom y unes cuantes més braçades pogué rajar; mes aquella sèrra d' aigua no acaminava, sino que bolava y se 'l va deixar també darrere, y atres, fins que venintne una que li esclafí damunt del cab y fentli pegar més bòltes que a una campana, el soterrá, tornantlo a tráurer de nòu, pero sense alé casi, el va fer embestir, no en la plaja del Olla, sino en les penyes de la proximitat de Cabnegret, contra la còva que allí está, en la que al siguient día veren les gents atravessat el còs mòrt del *Frare* y per allí pròp les astelles del llaut y les ascles sufrimades del palo.

»Al acostarse els mariners a la Illeta al

Digitized by Google

sendemá de matí, en mig de la bròça, llicsons y fenoll marí, com a mòrt, sense sentits trobaren al germá, ab una gran ferida en lo cab, cual sanc mateixa meçclada ab bròça había fet tapó.»

Desde entonces que ve nomenantse Còva del Frare, la que l' avaricia de cèrt senyor casi l' ha fet desaparéixer desde fa ben pòc.

Digitized by Google

Digitized by Google

San Dionís

Com tan sabut es, el día 9 de octubre del any 1238, entrá triunfalment en Valencia el Rey Conqueridor, després de, al aplegar al mig del riu, descavalcar del cavall y de genolls en tèrra donar gracies a Deu, segons conta en llur Crònica, fet que tots els anys conmemòra la ciutat de Valencia de mòdo original, açò es, menjant dolços y llepolíes.

Fama ben mereixcuda tenen els valencians de golosos y traqueros, pues no hi ha festa en que no s' atròne l' aire y les confiteríes s' abarròten de dolços. Llarga sería la llista dels sants als que se 'ls festeja ab tortades, bescuits, coques de vint y cuatre hòres, torrons, casques, pastissos, maçapans, fruites confitades, y confits; y de bunyols no 's diga, com de torrat, avellanes, armel-les torrades,

Digitized by Google

orellons, prunes seques, panses, castanyes pilongues a tot hòra, en porrats, y fòra d' ells carabaça 'l forn, moniatos rostits y faves bullides, pues y les *castanyes torraes, calentes y bònes,* fins als cacaus, tramussos, chufes, y el arròp y talladetes, y la confitura de sucre, també per els carrers, aixina com per atra banda 'ls formagets, les olives y táperes, totes les llepolíes, desde les populars últimament dites fins a les aristocrátiques al comens apuntades, son deleit de tots els paladars, de grans y de giquets, de rics y pòbres, de aristócrates y menestrals. Pero a les hòres ya no 's necessiten festes ni sants, tots els díes son bòns pera buidar els mostradors de forns, pastisseríes y confiteríes. Ara be, hi ha determinats dolços que no 's mengen més que senyalat día, com, per eixèmple, els panets de Tots Sants y les casques en Nadal, les mones en Pascua, y sobre tot els de San Dionís.

La vespra per el matí apareixen les confiteríes ab llurs escaparats plens de còses bònes, les florides piuletes y els enllistats tronadors, formats en les estanteríes, els petits maçapans de distintes formes y variats colors a montons en les bandeques y grans plats de repèu en el sòl de aquell, y dins, en amples y llarcs caixons de vòres baixetes, serres de lo dit. ¿Cóm es possible que tot allò puga desapa-

Digitized by Google

réixer?, pensa el que ho mira, pues en entrant la nit no quedarán més que mòlles y algúa polsset de sucre.

Al matí es llancen més enjorn de la costum al carrer les cuineres y els gicons d' escòla, aquèsts apegant la cara al vidre del escaparat, després de passar detinguda revista a tot lo que dins exposat está, ab gran fervor li peguen una llepada; a vòra mig día ixen les senyores y cavallers graves, que passen revista a totes les confiteríes com si vullgueren péndrer nòta; pero 'l desbordament de la gent ve al començar a fosquejar; no 's queda a aquelles hòres una persona, fòra de malalts e impossibilitats, en casa, llançantse al carrer grans y gicotets, casats y fadrins, rics y pòbres, aristócrates y plebèus, ciutadans y menestrals, els que van en coge y a pèu, en fi, tots els vehins, y la multitut de forasters que la fama de San Dionís atrau, a aquelles hòres es difícil el entrar en una confitería, lo que hi ha que fer a estil de tascó, posantse de costat, clavar primer un colse y pòc a pòc anar ficantse y esmunyintse entre la multitut fins aplegar al taulell y demanar lo que vòl, li apetix o pòt comprar.

Els que 's gasten els diners rumbosament son els fadrins que tenen novia, als que precisa y es de ordenança 'l comprar lo que antigament es día la *mocaorá,* o siga un bonico

Digitized by Google

mocador de seda o de pita de brillants colors, y omplirlo de tota mena de dolços, sobreixint entre aquèsts una piuleta y un tronador, cuant mès grans y per tant més adornats, millor, obsèqui agraidíssim per la fadrina, que ab les galtes vermelles per la emoció el rebía ufana, especialment si la entrega la presenciaven amigues seues, en novio o sense 'll.

A les hòres, al mocador han sustituit una mena de sistelles, apellades *cestos*, qu' en cuant son buidats de les vitualles no servixen en la casa més que pera estorbar, ya que no son útils pera res per sa estranya y extravagant forma, ab molta ança y pòca cabuda.

Digitized by Google

Dumenge de Rams

La Fireta de les Palmes en Valencia

El dumenge de Rams, en la plaça de la Sèu apareixen, vòra 'l temple major, en tèrra, uns montons de rams de llorer y olivera, y arrimats als murs feixos de palmes grògues com l' òr natiu, y algunes esbrinades unes fulles, atres fetes trena, resultant casi complicades òbres de art; en unes paradetes, creus fabricades ab fulles de palmes, unes, atres de cartó y paper de colors riçat, les que s' adornen també ab llaços de llistes y floretes de paper; a les més luxoses els afigen estampes de cromo, les que son l' encant de les giques y dels gicons.

Les més curioses paradetes son les dels monuments; en elles figuren alguns de aquèsts que son bonicos de veres, com per eixemple els que reproduixen al magestuós de la Sèu,

Digitized by Google

ab tots llurs detalls; atres, més modèsts, assequibles a gics de families de curta fortuna. Pero sobre tot els elements pera que 'n llurs cases els gics se 'ls arreglen; hi ha urnes ab les cinc tarònges en creu posades, els dos grans sacerdòts, Melquissedec y Aaron, la Pietat, unes en llit de llautó daurat y atres de fanc policrom, ab núvols y serafins a la cabsalera, judíos y sayons ab ses coraçes y llançes y la cama crua, en rastrera posats els canònges y beneficiats sentats en un silló y el llibre obèrt davant sostengut per les dos mans; Nazarenos, Excehomos, Doloroses, capellanets ab sombrero de teula 'l cab.

Les dònes embestint als rams de llorer, les giquetes les creus y alguna que atra palma, y els gicons les paradetes dels santets, tots fan fira y van desapareixent, ficantse uns en la Sèu, desfilant atres per els carrers pròxims, sobre tot al tòç de mig día, que fins a les paradetes s' empòrten.

En Altea

Bòn cuidado tenen els amos de palmeres de netejarles el dissabte de Passió, les que repartixen entre 'ls gicons, que alamón de díes les teníen ya compromeses. Amaneix el *Dumenge de Rams,* del que 's diu: *qui no estre-*

Digitized by Google

na, no té mans, y vestits ab el trage nòu els gicons amantillen la palma, y un bòn rato abans de missa major òmplin la nau de la esglesia; les gicones, unes portant una rameta de llorer y atres de olivera, també 's meçclen pera ser víctimes repetides vòltes, pues les esturufades palmes ab ses fulles tesses com varetes y punjant com aullóns a lo millor s' enreden ab els vèls y se 'ls empòrten, deixantles desabrigades, amén dels estirons de cabells, arraps en la cara y fins a punjades en els bascòlls, de lo que protèsten, acompanyant a les paraules airades alguna punyada en la esquena, palmada en el muscle o ramada en el cab del propietari de la palma que cometé tal desafur, açò si ella es creu que li pòt al gicón; a lo millor s' arma disputa entre alguns d' aquèsts y es peguen valentes ramades que alcançen a atres que res tenen que vórer, lo que aumenta la gresca y el rimbombòri de veus y de palmes que 's menegen més que cuant les sostraqueja 'l maestral o fòrta llevantada; les persones majors es veuen obligades a recullirse en les capelles pera aforrarse desperfèctes en les ròbes y deixar a salvi els còssos.

Beneídes les palmes y rams, feta la processó y acabada la llarga missa major, els gicons desfilen a la carrera, y ya en ses cases pèlen la palma fent un feixet de les fulles, que

Digitized by Google

entreguen a la mare, y ab el bastó, convertit en porra, ixen per els carrers en busca dels gossos, y animal d' aquèsta classe que tròben *porrá* que pinte; pera portar millor a efècte la persecució, sòlen ajuntarse en cuadrilles, recorrent fins al mijòrn tot el pòble; una vegada han dinat s' en ixen per el camp a prosseguir la campanya de persecució als de la raça canina.

El que té un gos que se l' estima ya sab que 'l Dumenge de Rams el té que tíndrer ben tancat, de lo contrari s' expòsa a que li 'l maten o llissien.

Digitized by Google

La Còva de la Dòna

Dels punts més pejats de pirates, en el temps que 'n havía, y molt especialment abans de que Felip II, de Valencia, tèrç de Castella, prenguera la medida de la expulsió dels morèscs, era tota la còsta de la Marina, y singularment Altea, Calp y Benidòrm, perque ademés de la seguritat que les cales y racons de les sèrres, que allí en la mar es fiquen, els ofería, en el riu de la primera s' abastíen de aigua pera 'ls viages de pirateríes més o manco llarcs, ya que la condició de ser incorruptibles les feen, no sòls útils, sino que necessaries pera aquells.

En una nit gens clara per no ser de lluna, aprofitantse de la fosca, unes galeòtes moresques atracaren al Racó del Albir, tirant en tèrra un bòn grapat de mòros y algún que atre

Digitized by Google

turc y de aquín renegat, lo que fet, a fòrça de rems es ficaren tot lo possible arrimades al acantilat del Amerador pera quedar amagades de la torre Bombarda, y per tant, que 'ls soldats y atalladors no 'ls veren; mentres, dividits els desembarcats en dos cuadrilles, una guiada per un renegat, fill de Callosa, cab aquèst pòble 's dirigí, y atra per un morèsc de Altea, a recórrer llur terme y llòc si pogueren saltar les muralles.

Vivía en el corral d' Enrós un matrimòni jove, que era la parella més hermosa que 's poguera trobar: ell, alt, fornit, ademés de ben plantat, forçut y hábil en tots els depòrts, dels que sempre era 'l guanyador; en cuant a faener, no 's diga, ab el seu majo aventajava a tots en les pròpies faenes, y si 's tractava de anar a amanéixer, portant peix, a tots deixava darrere; ella no era dòna, sino un lucero encantat, alta y gallarda, com palmera, simbrejava 'l còs com un junc al que mòu llauger ventijolet; son cab, al que coronava negra y anellada cabellera, servía de remat a una cara un pòc estirada, ab un front espaciós y llis, per baix del que les fines selles competíen ab la negror dels cabells y servíen de doser a uns ulls com a luceros, com l' anomenat Cirio de brillador acer; les parpalles, també negres y tan llargues com sedoses, semblaven al mòures ventalls que pausadament acaricia-

Digitized by Google

ven al que les mirava; un nas afilat era glòria 'l vórerlo per sa perfecció, el que sombrejava una boca ni gran ni gica, ab dos llavis ròjos com el badòc del magraner, que 's plegaven graciosíssimament, feen somiar al que 'ls contemplava; la barba, ni en punta ni redona, era un encant, y dos clotets que al sonríurer en les galtes de ròsa es feen fossa de desijos; el còll fet a torn y el bust un tant ressaltat, el que amagava un mocador de seda, torbaven; aixina com els braços, cuals ajustades mánegues del negre jipó deixava adivinar sa perfecció, podíen haver servit en temps de la famosa Grecia de modèl a les portentoses escultures de deeses; era, en fí, un ideal de dòna, un sòmi de poeta. Pòc temps casats, el matrimòni allí vivía mentres en el pòble els arreglaven casa y lo pijor era que algunes vegades el marit tenía que anar de viage y ella quedarse assòles, pues no sempre podía anar llur germanet a acompanyarla o se 'l podía avisar.

Un pòc abans de l' alba tornaren els lladre-pirates ab més o manco botí y acostantse a la casa del Corral de Enròs forçaren la no molt ferma pòrta y entrant agarraren alguna aína que 'ls agradá y a la dòna de la vivenda; no li valgué a aquèsta 'l plorar y gemecar; el demanar a crits socós, l' encomanarse a Nòstre Senyor y Santa María, el defendres ab

Digitized by Google

les estenalles de la llar, cuant trataren de agarrarla, tot inútil, entre dos moròts mig arrastrant se la emportaren, y valga que 'l marit no estava, pues segur que ab la corbella havera tratat de deféndrerla y li haveren envainat en el còs algún alfange.

Llaugers acaminaven els pirates perque segons la colocació dels estrèls el día s' acostava més que de pressa y teníen pòr que 'ls atalladors els descubriren y ab llurs senyals donaren l' alarma y tingueren que combatre y tal vegada deixar les preses. La de la dòna portaven ab gran cuidado y com en volandes, sense que 'ls peus li tocaren tèrra; ya embarcats, el patró de la barca que fea de capitana es fixá be en aquella dòna y va quedar admirat de tanta hermosura, fent al punt propòsit de fer d' ella present al rey d' Alger, per lo que ordená que ningú la maltratara, y més encara 'l que li deslligaren les mans y tranquila la deixaren en el punt de a bordo en que ella vullguera estar; a fòrça de rems ixqueren les galeótes del racó del Albir a temps que desde la torre Bombarda feen un fòc senyalant la presènçia de les naus argelines, senyal que al punt la veren en el castell de Altea, y en les torres de Cabnegret, la Galera y el Mascarat, ointse l' arrebato llunyá de aquella vila; els mòros içaren vèles pera aprofitar el ventijolet de tèrra y orçant ab

Digitized by Google

més llaugerea escapar, ajuntant aquèsta fòrça al impuls dels rems; ya fòra puntes (1), de pronte la mar, qu' estava llisa com un llac, es riçá, y a pòc passá a bravenca per el fòrt maestral que 's presentá de sòpte; amainaren vèles fins a mig abre, posant riços, a pesar de lo que les galiòtes bolaven, pero ab el grandíssim perill de entrarsen; la gent, atemorizada, s' ocupava en la maniòbra, el arraeç de manarla y d' escudrinyar el cèl, distracció que aprofitant la captiva y sense que la imposara la segura mòrt qu' en les ones la esperava, es tirá a l' aigua, sense que ningú ho vera y manco que tratara d' estorbaro; cuant s' en adonaren els mòros, ya estava la cristiana llunt y com no era possible y manco convenient pera llurs pells, de volerles salvar, la deixaren. Fòrta era nòstra captivada y animosa com no fora de créurer en una dòna, que nadava com un galfí, pero les embravides ones l' haveren afonada de no tíndrer la sòrt de tropeçar ab una llanja robada per aquelles de damunt cubèrta de una de les naus morèsques; com pogué s' encaramallá en ella y allargantse de popa a prova la deixá anar a voluntat del furiós maestral, de les corrents de la mar, y de la sòrt, ya que

(1) Fora puntes es denomina la línea recta imaginaria que va de la punta del Albir a la del Morro de Toix

Digitized by Google

sense rems ni timó no podía governar la petita embarcació, qu' era la verdadera còrfa de anòu...

El perill més gran era 'l que 'l maestral la encaminava pegant bòltes y engrunsades y sobaqueigs cab a la còsta argelina, ahon atra vegada sería presa de la morisma y tal vòlta tropeçara ab gent de manco mirament o no tant calculadora com sos captivadors; no cabía més engunia: o perir ofegada, o cáurer en la esclavitut y tal vòlta en còsa pijor... A aquèstes engunies y sobressalts mortals havía que afegir els patiments físsics, pues el llaútet, sarandejat per les ones, tan pronte s' en pujava 'l cèl damunt de una sèrra de aigua, coronada per blanques bromeres, com es vea en les profunditats del abisme, apunt de que una ona 'l soterrara; aquèsts patiments morals y físsics pogueren més que sa enterea y quedá sense coneiximent estesa en la dèbil barqueta, que lo mateix navegava de prova que de popa, com de una banda y de atra, ballant per l' aigua com una còrfa de anòu... Sense ducte Deu es va apiadar, y afortunadament saltá 'l vent del maestral al llevant, y, encara que fòrt, les ones deixaren de ser sèrres pera sòls ser sobèrcs còlls de mar, que ab fòrtes ondulacions anaven portant la desgovernada barqueta cab a la sèrra del Albir, pero ahon tenía 'l perill de ferse astelles contra les penyes

Digitized by Google

y reparats; mes vullgué la benastruc que un còll de mar més gran que 'ls atres, portantla en sa espumejant cresta, la fera embocar per la obertura de una còva que allí es tròba, y la deixara en la represa dins avarada.

Passá 'l día y la nit y al atre, uns peixcadors que abordaren a la còva pera deixar el cabás del recapte y els capòts y mantes, es trobaren ab l' estrany espectacle de una dòna mòrta dins de un llaútet morú, per lo que dos de aquells, remant de pressa, anaren al pòble a donar cònter, quedantse els atres velant el cadáver... Reconegent aquèst ú, li semblá que respirava aquella dòna, per lo que començaren a menejar aquell còs, y posantli unes gotetes de aigua en la boca y acostantli al nas la ampolla del vinagre, entreobrigué 'ls ulls; la tragueren de la llanja y ab ses mantes y capòts improvisaren un llit y l' abrigaren, donantli tots els ausilis que pogueren y saberen, de tal mòdo, que cuant la Justicia acudí ya havía retornat del tot y ben reanimada contá 'l sussuit. Desde entonces que a aquella còva se li dona el nom de *Còva de la dòna*. Contaralla que ben pòcs coneixen.

Digitized by Google

Digitized by Google

Sant Ana

Lo que 'n Catalunya li diuen *aplec* y en Castella *romería,* en Altea no té nòm; es nomena 'l sant que ocasiona la festa y porrat, sempre de fòra 'l pòble, y ya se sab de lo que 's trata, aixina 'l día, y es la primera del any, de Sant Antòni, el 13 de juny, el que té devoció de visitar al sant franciscá s' encamina a la ermita que té dedicada en la partida de Capblanch. La vespra, per la nit, hi ha revèl-la, la que consistix en fer una gran foguera de llenya prima pera que fassa molta flama, la que es alimentada mentres dura l' acte, pues es la iluminació principal, y al sò del tabalet y la donsaina es ballen els balls típics del país. Al següent día per el matí, missa cantada ab sermó; al finir el que, de un saquet el predicador trau tantes paperetes

Digitized by Google

com son els majorals de la festa, ahon están escrits els nòms dels hòmens y fadrins de la partida, y els que la sòrt agracia queden nomenats pera l' any següent, sent els que 's preocupen desde l' atre día dels preparatíus de aquélla pera l' entrant any, com es principalment el arreplegar fondos.

Al alçar a Deu en la missa y al acabarse aquèsta es desparen mascletades en la era y descampat, qu' está davant del edifici de la ermiteta, y la donsaina alegra ab sos aguts sòns, visitant les cases de la partida, especialment les dels majorals propietaris y els del any vinent.

Per la vesprada, en la esmentada era o sequer, es ballen els anomenats balls, els que van alternantse en comprar golosines en les parades dels torroners o béurer horjata, aigua de sivá y llimó en les dels llimoneros, y torrats, cacau y tramussos, en les més modèstes de aquèsts gèneros.

Cuant el sòl va caent es suspén el ball y tòquen el tabalet y la donçaina a córrer; els fadrins que vòlen disputarse el prèmi, allaugerats de ròba, descalços y en caixcarra, es pòsen en tirera en determinat punt, lluntet de ahon están els instruments músics y els hòmens bòns, que formen el jurat; el tabalet tòca compassos acelerats; la donçaina, com anhelosa y més gillotera que de ordinari, no des-

Digitized by Google

cansa; el majoral, que conté ab ses paraules als corredors, dona 'l crit de partida y arranquen com a exhalacions els fadrins el cab en alt y un pòc tirat cab arrere, el pit eixint, les cames un pòc encullides, menejant els pèus ab tanta llaugerea, que ni es veuen, ni pareix que tòquen tèrra; alguns fluixegen a pòc y van quedantse darrere, pero dos, ú flac y llarc com un llambrígol y l' atre més baixet, pero redoble, van a un par igual; aquell, a cada jancamallada alvança un bòn tret, a l' atre no se li veuen els pèus de apressa que 'ls meneja y s' esmuny, no per tèrra, sino per l' aire; per fi ú d' ells fa un esfòrs y alcançant la meta li pega una palmada al tabalet, al pròpi temps que cau en los braços de dos o tres que l' empomen; l' atre pòsa 'l fre y pòt parar allá davant; els més endarrerits, com a desmadeixats, van aplegant pòc a pòc, parant abans d' arribar; el que guanyá, o siga el que li pegá la palmada 'l tabalet, ab la que casi li rompé la pell, còbra el prèmi, un mocador de pita de brillants col-lors, cual jòya li regala a la novia, y si no 'n té, a la germana, o a qui li dona la gana. També a vegades es en diners.

Després de sopar es repetix la revel-la, que dura fins a mija nit; y a esperar a San Jaume, que té lloc el día pròpi del Sant en el mateix punt de la explicada; al següent día, Sant

Digitized by Google

Ana, en el poblet de les Cases o Altea la Vella; San Ròc, el primer dumenge de agost, en sa ermita de la partida de la Orta; San Llorens, el día pròpi, en la Olla, per més que no hi ha ermita, després parlarem de la festa; San Tomás, en Cabnegret, en la ermita que está en la casa de D. Joan Bte. Sevila y Ripoll; San Lluis, en octubre, en la partida del Barranquet, en la que com no hi ha ermita fan la funció relijosa en la parròquia, pero la festa cívica, o siga ball y demés diversions, en la esmentada partida; y finalment, Santa Bárbara, en sa pròpia ermita, la millor del terme, en la partida del Cascall y en son día pròpi.

De totes les qu' hem senyalat la més anomenada, la de més gran festa y major concurs y ser un ver porrat de llepolíes, es la de Sant Ana, resultant la més pintoresca y ab la tradicional costum de la *barra* entre 'ls novios. Té lloc en el poblet de les Cases o Altea la Vella; en la plaçeta de la esglesia y el carrer del costat, el més ample del caseriu, es coloquen les parades de confitures, en les que figuren, ademés dels torrons blanet y dur, fet a *barres,* peladilles, confits, anissos y anissets de mata faluga, madames, pollastres, espigues y atres figures fetes de sucre y ab tòcs de colors, carabaçat, peres, bresquilles y atres fruites endolcides, caramèlos, etra.

Digitized by Google

Les parades de torrats, ab aquèsta golosina en sacs, haventne de distints prèus, segons la calitat y grandors dels sigrons, avellanes, cacau y atres per l' estil. Les de aigua-llimó, ab diferents geladores y de distints tamanys, de civada la més gran, la de llimó y la de horjata un póc més giques, sent, naturalment, els gòts de distints prèus y haventne de grans y de petits.

La típica costum es el comprar les llepolíes y el anar a menjarles a la fònt, que a pòca distancia del caseriu naix de entre les penyes del barranc, y un poquet abans de que 'l sòl bese la penya mampéndrer el camí pera retornar, uns al pòble, a ses cases de camp atres. Els novios obsèquien a les novies ab la *barra,* lo que 's compòn de una de torró dur, mija de blanet, un cartujo de peladilles y una madama de sucre, y si rumbós vòl afegir atres còses no se li rebujen.

Els fadrins, en sos majos ab ses aparellades nòves, ben enflocades, plenes de cordons y borles de colors vius y la capsana lluentejant de tant de clauet daurat y fins a espillets, cuals animals, donantse cónter sense ducte de lo macos que van, acaminant a pas llauger y menejant el cab, remenen les serretes que fan acompassada música; el javal, ab son trage negre y faixa del mateix color, que deixa eixir un bèc del mocador de

Digitized by Google

pita, enjancamallat damunt dels amples aparells, en el ramal arreplegat fent bagues en una ma y l' atra tancada, descansant el puny damunt de la cuixa, pòrta a la grupa a la novia, y si no 'n té a la seua germana; una o atra vistosa ab el faldellí de color que deixa vórer les sabatetes ròges y un troçet de les calçes blanques, el mantó d' espuma gròc y de puntes, deixat cáurer sòlt damunt dels muscles, al mateix temps deixa vórer el de pita, que sugècte ab la agulla de òr encubrix el bust, y al cab, lligada per baix la barba y mig caigut cap arrere, el de seda, anomenat de òu y tumaca, que deixa lluir les gicotetes orelles, en les puntes, de les que pegant menejons a les sostraquejades del majo van lluentejant, les arracades, també de òr y de coral.

Els que no han anat a Sant Ana ixen a esperar les grupes pera vórerles passar, y uns admirar els majos, atres les fadrines, de aquins les aparellades y molts passar revista a les ròbes y alaixes de les gicones, que ab lo braç dret es sugècten a la parella y ab la ma esquèrre s' agarren als aparells. Els fadrinosos sòlen anar en burros y els gicons y gicones a pèu. Moltes vegades traten de passarse unes grupes a atres pera vórer quín majo es mès valent y no es estrany el que resulten casi corregudes de jòyes, sense elles.

Digitized by Google

Precisa fer especial menció de San Llorèns, ya que aquèst porradet presenta una originalitat per el punt en que té llòc; com ya 's digué, 's celebra en la partida de la Olla, qu' está en la part de la Bahía de Altea que pòrta aquell nòm; abans no 's fea festa relijosa per no haver ermita, com diguerem; a les hòres es celebra la misa y sermó en la que 'l Exclm. Sr. D. Vicènt Gadea Orozco alçá en llur magnífica morada de aquella partida, tenint llòc els actes cívics, com sempre, en la plaja. La circunstancia de ser la festa a vòra mar es causa de que molta gent de Altea acudixca embarcada en bots a rem y en llauts a vèla, lo que dona cèrt carácter y animació, ya que moltes de les embarcacions van adornades ab banderes. La arrelada creènça que sòl nomenarse tots els anys eixe día, de que 'n l' esmentat no falla el que haja un ofegat, no 's pròu a retráurer a la gent.

Digitized by Google

Digitized by Google

El mercadet de la Mare de Deu del Carme

La vespra per la nit de la Vèrge del Carmelo apareix llur rectangular plaça tota plena de farolets que illuminen y adornen aquélla, a la que l' artística y monumental fajada de l' antiga esglesia carmelitana, modèrna Parròquia de la Santa Creu, per una banda, y les dos grandioses cases fronteres, per l' atra, donen gran aspècte, resultant una de les plaçes més boniques de Valencia, per més que siga una de les més abandonades, inclús la fònt, tan senzilla com desastrada, ab gran illuminació com diem per els pintorèscs farolets de ròba ròja, per uns costats, y gròga per els altres, aixina com per els fanalets en los balcons de les cases, s' emplaçen moltitut de parades de la fruita més pri-

Digitized by Google

merenca: allí es veuen en corbos el raim de gateta, les prunes y bresquilles, aquell encara esguitós, aquèstes asproses y armussadores, els melons, en els que abunden els de color gròc anomenats albudeques, a montons en tèrra, y açí y allá grans foguers encesos en els que 's rusten les espigues de dacsa, les primeres panolles, que després de daurades en el fòc ab algú que atre gra negre per haverlo alguna brasa cremat, passen a les mans dels golosos, que ab una tenintla agarrada del llarc rabo y ab dos dits afermantla de la punta, a mòssos deixen l' espigó net, bufant al començar y sense alenar al acabar.

A pesar de que no hi ha música, l' aglomeració es gran a les primeres hòres de la nit y sobre tot després de sopar; a la mija nit fluixeja, pero no s' acaba del tot, puix com a les cuatre del matí hi ha missa de descubrir la Mare de Deu, a la que se li té gran devoció y acudix, no sòls la gent de aquelles partides, si que també de atres barris distants de la ciutat y encara de la òrta, molts esperen.

Es pòsen a la matinada dos o tres puestos de flòrs, sent la especialitat del día el comprar una rameta de Maríalluisa, de la cual planta tenen al costat dels rams de flòrs a montons.

El mercadet dura fins a la mija nit del día de la Vèrge del Carmelo, estant tan animat

Digitized by Google

com la de la vespra. Antigament, fins a dita nit en Valencia no 's veníen eixa classe de fruites, per això tenía tanta importancia el mercadet de la Mare de Deu del Carme.

Digitized by Google

Digitized by Google

Milacre de San Cristòfol

El día 10 de joliòl, pròpi del Sant jagant, en molts dels poblets que tenen ríu el passen les gents descalçes, pero en Altea en la plaja del pòble els habitadors de la vila, y els que acudixen de les poblacions de la muntanya; y en la del Albir, ahon abaixen els devòts de Alfaç del Pi y de Nucia, ben provists de polits pollastres y sabroses viandes, y sobre tot de sobergues botes de vi dolçet, pera que les dònes també puguen aplicarse y arremullar la paella, el sofregit y la ensaladeta de tumaca, pebrera, olives, bacallar asguelladet, y llesquetes de moixama, y a les postres acompanyar al meló primerenc; pero abans de refocilarse ab aquesta bendició de còses de menjuga, es té que cumplir ab el benet San Cristòfol, al que se li prega, com

Digitized by Google

anem a vórer, pera que de tres còses que se li demanen en concedixca una, y eus açí els compromisos y els apuros, perque hi ha moltes persones que no en volen més que una y si al Sant se li entoixa concedir una de les atres dos y deixa piu, piu a la fadrina que lo que vòl es novio, o a la casada que ya pareix que siga folla per els anys que van passats y no hi ha de qué, o la mare que prega per el fill qu' está allá en el Marròc, o la esposa que té 'l marit per les Amériques y fa ya alamón de mesos que ni sab de 'll ni li envía res; ¿perque hi haurá cosa més difícil que una persona, dòna u hòme, tinga tres còses que per igual l' entussiasme y vullga conseguir? y si a la fadrineta que demana novio, y li senyala a un Saoret darrere del que se li van els ulls, perque es més ben plantat que un jop, y per més qu' esta socarrat del sòl es guapo, y per baix del sombrero ample, que mig tirat al tòs pòrta, se li 'n ixen unes clenges negres y anellades en les que la gicona té enredrada l' ánima, y el beneit Sant fa el desantés, o s' enganya y li pòsa per davant a Gimet l' estevat, o Perentón el pefio, també será desòri; y si ab la casadeta jove se 'n passa y li sòlta una parella de monyicots, vaja un jasco que s' emportaría; per això hi ha que anar en lèrta en lo qu' es demana y cóm.

En punt de mig día es descalçen y arro-

Digitized by Google

mangats els pantalons els hòmens y arrufats els faldellins y els brials les dònes, es fiquen en la mar y cada u tira nòu grans de sal al aigua, pero si no 'n té, els sustituix per nòu pedretes de les que per les plages aquelles abunden blanques y fines còm a peladilles, dient al propi temps la següent oració:

«Benet San Cristòfol,
Verge sou digne,
Escrit en el Cel,
Y anomenat en la tèrra,
Els peus en l' aigua,
Els peixos per les cames,
Els pelegrins per la cinta,
El nostre Senyor al còll,
En la palma en la ma,
Florida y granada.
La flòr del giricló,
El que dira esta oració
Este día, les portes del Cèl
Aubertes les trobaría,
Y les del infern nunca ni may les vorí a.»

Una variant ens ha donat una devoteta de Altea, la que diu que ella y alguna més, agenollades en la plaja, al tòc de les dotze tiren trenta tres grans de sal al aigüa en recòrt dels trenta tres anys de Jesucrist y al aplegar en la oració al vers que diu:

«El que dirá esta oració»,

afig:

Digitized by Google

«*Tres vòltes en la nit*
Y tres al día les pòrtes del Cèl
Aubertes les trobaría.»

Els excursionistes dels pòbles forasters passen el día ab balls, jòcs y diversions, retornant per la nit a ses cases.

Digitized by Google

El combregar de l' agüella

En Callosa, en la punta y baix del pòble, está el Pouador, siti pintorèsc y frondós, gracies a una fònt molt abundosa de la que beuen els habitants d' aquell pòble y albeuren, no sòls les cavallerfes, si que també els ramats de ganados.

L' abundancia d' aigües convertix aquell puesto en un tròç de tèrra tropical, tanta es la vegetació. Allí, una gran ribaçada de pròu altura, tota plena d' èura y albarsers, pòrta a la imaginació, o més ben dit, dona idea de les selves vèrges de l' Africa, o de la bravenca manigua cubana. Aquells albarsers que may ha tallat ningú formen una embolicada madeixa de rames seques y tèndres que seríen segur cubil y niu de llops y esparvers, si aquell puesto no fora tan passejat per els vehins del

Digitized by Google

pòble, pera els que lo regalat del punt es causa de obligat llòc ahon desduirse tots els díes; aquèst motíu entés, respècte a les persones graves y que ocupen cárrecs oficials, puix lo qu' es la gent jove, va: les fadrines, per pouar aigua, segons diuen, y els fadrins per vórer a elles.

Un día, a poqueta nit, o millor, casi fosc, cuant ya tots els passejants se 'n havíen anat y ni tan sixquera un fadrí quedava en el Pouador, aplegá un ramat d' *agüelles* a a beurar, lo que va fer molt be; pero una espantada, gracies a un gos de conills que, no sé si per juar o perque volía fer caça, va embestir a dos o tres d' aquélles, fon causa de que 'l pastor es vera y es desijara pera a fòrça de gellits y gayatades, després de fer fugir al gos, les arreplegara y portejara al corral.

En cuant aplegá a aquèst, al tancar, va contar els animalets y ab gran disgust es trobá que li 'n mancava una. Com ya era tart y tenía més gana de sopar que de córrer andurrials, es feu el cónter de anarsen a casa y deixar pera l' endemá dematí el buscar l' animal perdut.

Va ocurrir el verdader sossuit de que venim parlant una nit del mes de abril del any 1830. Entonces, com també ara, havía y hi ha en el pòble esmentat molts espardenyers (industria de importancia allí, puix son moltes

Digitized by Google

les families dedicades a eixe ofici); ú dels cuals, a la matinada següent a la nit de la pèrdua de la ovella, fanalet en ma ixqué a buscar caragòls per els márgens de aquelles òrtes. Antes de la esclatada de l' alba, ab la sistella ben farnida, de lo que molt satisfet s' entornava l' hòme a sa casa canturrejant una cançoneta, passá per el Pouador y ab gran espasme va oir grans gemècs y uns ¡ay¡, ¡ay!, ¡aaay!, que posantli els cabells de punta, tirant fanalet y sistella arrancá a córrer com una mala ventura sense parar fins a casa del senyor Retor, al que casi tombantli la pòrta va fer alçar dientli:—Afanyes, senyor Retor, que hi ha un hòme espenyat allá baix en el Pouador y es morirá sense els sants sacraments.—Mentres el capellá de pressa es vestía y obría la esglesia, el cuitat espardenyer cridá al alcalde y demés autoritats; tocaren les campanes a rebato, y allá van guiats per l' espaordit, en processó, els vehins, uns ab estrals, corbelles, forques y còrdes, atres ab hages davant del Retor, que baix palis portava 'l combregar, seguit del Jusgat y demés autoritats, a les que van apretant les dònes, unes resant y atres somicant per l' hòme espenyat.

Aplegats al Pouador, fixantse be en el puesto de ahon eixíen els gemècs, vegueren era l' albarseral y... allí a treballar els hò-

Digitized by Google

mens ab els estrals, aixades y corbelles pera tráurera aquell desgraciat que estava en pena. Ya es veu... ya 's meneja... y el senyor Retor es prepara a donarli l' espiritual auxili, cuant

«ixqué l' agüella tota pelada,
pues la llana quedá albarserada.»

Aixina día 'l romans que 'n contava una criada vella de mon besavi matern, anomenada la tía Fustera, que cuant yo era petit en refería y del cual apart del fet ab totes ses circunstancies sols recòrde eixos dos versos.

Després de escrit lo antecedent, una nostra parenta, María Munyoz y Martínez, fent un esforç ha pogut recordar lo següent:

«COMBREGAR DE CALLOSA

Si este noble auditori
volguera ascoltar,
sabríen en Callosa
lo que va passar,
qu' es molta veritat,
en este pòble tenen un Jusgat,
y son molts els empleats
de Notaris, aguazils y Abogats
y que es còsa clara
de que venen la tinta molt cara,
els homens tossuts,
s' emporten els bolsillets eixuts
si prenen consells.
Mudem de convèrsa

Digitized by Google

y deixem a gent tan despèrta.
El any mil huitsens trenta
havía un pastor
pasturant baix del Puador
en terra Blanquer,
una ovella caigué a l' albarser,
y cuant les tancaren
la ovella de manco trobaren,
y el pastor es dia,
buscarla al ferse de día.
Al en demá a la rosada,
un espardenyer caragòls buscava,
pròp del albarser,
y al instant es va formalizar,
si sería un home espenyat,
y en confessió aná a dirliu al senyor Retor,
que anaren corrent,
que 'n tal banda hi ha un home paçient
que alcançe 'ls sants sacraments.
Y es reuniren el clero y l' Ajuntament,
y fea ya gran sòl,
les campanes anaven al bòl,
en forques anaven y també en corbelles,
tallaren l' albarser,
ixqué aquell animal com un esparver,
tota pelada,
que la llana quedá albarserada,
y fon cas de broma,
el Notari alçantse la ploma,
el Alcalde afrontat.

Digitized by Google

Saltá 'l Retor,
¡ay qué venda li hu fet al Senyor!,
si ho sab el Prelat
este poble será cremat.
Doneuli castic
a aquell que hu ha dit,
y allí respongueren,
si ya para per Madrit.
Lo que alcança esta ovella
no hu alcança una persona vella
tan bòna visita.
Y este chiste fuma en pipa,
y ara diuen en Callosa
que no es veritat,
trauré testimonis: Polòp, Finestrat,
Tarbena y Bolulla
que la gent encara té bulla.»

Digitized by Google

La ermita de Sant Ana en Benissa

Bòna gent la de aquèst pòble, desde l' antigor es la que més ha conservat l' esperit feudal, cual vehinat fins a no fa molt estava compòst per dos a mòdo de castes, o siga 'ls *senyorets,* açò es, els de estirpe més o manco aristocrática y els no *senyorets,* els de humil orige; allí no havía classe mija; numeroses son les cases que ostenten escuts heráldics.

La població, molt allargada en la messeta de extens tossal, té en un cab la esglesia-fòrt, robusta òbra de sellería, cuals arredonides construccions a estil de torres y barbacanes li dònen aspècte de fortalea guerrera més que de temple, y al atre cab, el convent de frares menors, que també la frontera de la esglesia es de pedra picada y té defenses guerreres,

Digitized by Google

especialment damunt de la pòrta, tot açò li dona a la vila cert aspècte migeval, per més que no estagué amurallada. A les hòres la fábrica de farines ha desmontat els molins de vent, y atres de distintes industries li están llevant el típic carácter; bò es el progrés a no ductar, pero també s' empòrta els delicats perfums de l' antigor, y es llástima que no sent incompatibles es destròçen.

La devoció principal dels fills de Benissa es la Puríssima Giqueta, que té la seua història, y a la que li fan gran festa. També Sant Antòni Abat reb els obsèquis dels fills de la vila, donant motiu a un bòn Porrat o fira. Atres devocions secundaries hi ha, entre elles a Sant Ana, la que té una ermita dedicada a la vòra del barranc de son nòm, de la que conten les gents dels pòbles vehins, puix als fills de Benissa no 'ls senta be, una llegenda, que narrarém per la originalitat que presenta:

Una devòta image de Sant Ana es tenía ab gran estimació fa ya alamón de anys, y es pensá 'l construirli una ermita en les afòres del pòble, pero com havía tans devòts, y son en aquell tèrme tantes les casetes de camp y tots volíen que s' edificara en llur partida y encara junt a son riurrahuet, allegant cada u sa rahò, era allò un desaveniment que no tenía exemple, y no podíen entendres, pero lo pijor era que alguns tan fòrt ho preníen y de tal

Digitized by Google

mòdo es sofocaven, que 'ls de justicia teníen pòr no passara la còsa massa avant y ocurriren desgracies, per lo que assessorats de hòmens dòctes, tiraren palletes de en quína partida es tenía que fer la construcció, y tocant en la que a les hòres pòrta 'l nòm de la mare de nòstra Dòna Santa María, vingué allò de que al cadamunt, que allá baix millor, no, pues en la mijanía, nòu desòri, disgusts, bregues, y casi gayatades; també 'ls hòmens de pes acudiren ab son bòn seny y digueren que posaren la santa image dins de una bota ben conreada deixantla regolar, y ahon parara aquélla, allí s' alçara el petit temple. Paregué bòna a tots la original idea, y mans a la faena, amaniren una gran bota y posant dins la image ben arreglada ab palla y borumballes, pera que no 's fera malbé, tot el pòble, presidit per els cabildos eclesiástic y civil y els *senyorets,* aixina com els principals propietaris de la partida, s' encaminaren a la eixida del pòble y allí en Sant Antòni, junt als molins de vent, deixada en tèrra la bota li pegaren un espentó... ¡María Santissima! Y quína manera de regolar costeres avall aquell artefacte, y qué de bots en los márgens y rebòltes en los ribaços, quina angunia y ansia la dels devòts al vórer que mamprenía la ruta cap al barranc y particularment al encabir al punt més alt, ¡a Deu Sant Ana! Tan bonica y tan

Digitized by Google

vullguda de tots, de segur que al cáurer de dalt del reparat al fons del barranc s' obría com una mangrana la bota y es fea ascles, y péntols la bòna de Sant Ana; ben repenedits que estaven tots del desgavell que se 'ls havía ocurrit; allò havía segut inspiració del diable; la gent no alenava; ya aplegá a la vòra del abisme, ¡Sant Anal, criden tots a una, ab veu d' espasme, y oh milacre, de repent en la mateixa voreta la bota 's queda parada com si havera tret arrels, de allí no 's menejá, y allí li edificaren l' ermitòri.

Estesa la noticia per els pòbles de la contornada es comentá al gust de cada u, y serví especialment pera denigrar als bòns cristians fills de Benissa, dientlos que *havien regolat a Sant Ana,* còsa que a ells els sentá molt mal.

Digitized by Google

Sant Antòni del Porquet

En Benigani

El día dèssat de giner, li fan festa al sant que a sos pèus pòrta l' animal de la vista baixa ab la campaneta penjant del còll, la que comença la vespra per la nit fent una gran foguera; la image, de la ermita pròpia, es portada a la pròxima esglesia del convent de frares de San Francés, ahon se li diu missa y sermó, y després, processionalment, es tornada a son modèst santuari, es beneix una classe de pa que pòrten els devòts que vòlen. Pero lo típic es que totes les cavalleríes del pòble, que clar, eixe día no treballen, les pugen a la ermita, a la que li donen cèrt número de bòltes; tot açò es de matí. Per la vesprada la gent es congrega a la eixida del pòble, per la carretera de Xátiva, en el trayècte que hi ha entre el convent de les mònges a la creu del terme, que s' alça preci-

Digitized by Google

sament ahon bolteja la carretera y comença 'l camí del convent de frares, de les ermites y del calvari; es coloquen els hòmens a una y atra banda de la carretera, allí ampliu espay, sobre la paret del òrt del convent de les mònges, a l' atra banda de la cuneta, y en la part frontera, els més atrevits, en la mateixa carretera, els més prudents en los bancals que més alts allí es tròben; al obgècte d' arreplegar diners pera la festa y sense ducte també pera entretíndrer a la gent, el aguazil subasta, una a una, presentada en plat, *coques* que 's diuen *fines;* es solíen rematar, cuant erem gics que ho presenciarem, de huit diners a un sòu cada una.

Per la plaça del Real van apareixent lo mateix majos que aques, pero especialment d' aquèstes, y s' organizen diferents corregudes durant la vesprada, les que 's fan eixint les besties de davant del convent de les mònges y estant la meta en la creu; clar que son motiu aquélles de comentaris entre la gent, y fins a vegades de disputes per si 'ls prèmis están ben guanyats o mal otorgats.

En Altea

Tampòc en aquèst pòble ixen al treball les cavalleríes eixe día y sòlen conduirles a la

Digitized by Google

pòrta de la esglesia, ahon el senyor Retor, posat de roquet y estòla, les beneix, com també ho fa ab uns rollets especials, sequets, a estil de galleta, que part de 'lls son guardats pera cuant a una cavallería té mal de ventre donarlin a menjar.

En Valencia

Ben conegut es el porrat de Sant Antòni que té llòc en la esglesia 'l sant dedicada en les afòres de la ciutat, allá en el camí de Barcelona; es el primer del any y a ell acudixen multitut de gents de totes classes, que després de visitar al sant en la esglesia s' acòsten a les parades de torrats, orellons, castanyes pilongues, avellanes, prunes seques, etra., en preferència a les de dolços y confitura.

Villamalur y Ayodar

En aquèts pòbles de la modèrna provincia de Castelló, el día de Sant Antòni pòrten els vehins les adzembles a que 'l senyor Retor les beneixca a la pòrta de la esglesia, y a tots els que van a cavall se 'ls dona un rollo, aixina que pòques cavalleríes son les que van cavalcades per ú assòles, sent molt corrent el

Digitized by Google

anar dos y tres a cavall de un majo de mular o de un rocí, y especialment en los burros, hi ha vell que 'l pòrta del ramal y enjancamallats desde la creuera de la bestia fins al naiximent del rabo cinc mocosos nets seus.

Canals

Pròp de la socarrada Xátiva está emplaçada la vila de Canals, cual cab de altar en la esglesia parroquial y patró del pòble es Sant Antòni Abat, y per això es fan bònes festes, en les que hi ha singulars còses y a les que son pòcs els fills del pòble que per lluny que estiguen, de no sugectarlos en el llit greu malaltía, no acudixquen a festejar al sant del porquet. Tres díes duren les festes y lo típic d' aquèstes es lo següent:

Día 16, vespra del sant, en la plaça es prepara un sobèrc muntó de llenya pera la famosa foguera, y per la vesprada, en la esglesia, es canten solemnes vespres y maitines, que s' acaben ya entrada la nit; en aquèst moment el clavari, que 's el primer dels dos festers, acompanyat del segón, el clèro y l' Ajuntament, encén un blandó en la llantia de Sant Antòni, o siga la del altar major, cual ninjo principal ocupa 'l sant de les venerables y famoses barbes, e ixen tots a la plaça y acos-

Digitized by Google

tantse al jagantí montó de llenya ab la flama del blandó, el dit clavari li pega fòc, el que per cèrt dura varis díes.

Día 17, pròpi del Sant, solemníssima missa y sermó per el matí, y a la eixida de aquélla reparto, a la pòrta de la esglesia, de *pa benet;* es aquèst fet de pasta dolça y es fan uns pans tan grans que alguns apleguen a pesar una arròva; pero no 's crega el llegidor golós que 's dona ú sanser a cada devòt que passa per la pòrta; es fan trossejats y cada sugècte s' ampòrta un troçet com un rosegó. De vesprada ix la processó, en la que van cridant: *¡Vítol, revítol, contravítol a Sant Antòni!;* tots pòrten ages o grans blandons.

Día 18. Els dos festers a cavall en les besties, ben aparellades, el clavari pòrta la bandera del sant y el atre fester els cuyros, o siga uns anganells luixosament adornats, ab varis compartiments que servixen de depòsit a peladilles, caramèlos y atres confitures, puros y fins a diners pera anar tirant a la gent; esperen a la pòrta de la casa del primer fester y aixina que son aplegats tots els vehins de Canals y moltíssims dels pòbles de la comarca, cavallers en besties lo més ben aparellades que cada ú pòt, els dos festers en la davantera, mòu la cavalgada, que ixint de la vila va al *campet* de Sant Antòni en les afòres, y passant per ell continúen a la esglesia,

Digitized by Google

que forma mançana, y li donen tres bòltes ordenadament y al pas; açò fet, s' aparten els dos festers, y els que no vòlen ruídos s' en van a ses cases, y els demés tornen a començar les bòltes a carreres y galòps.

Digitized by Google

La Tabalá de Santa Llusia

La cofradía de Santa Llusia, establida en la ermita de la santa, la que modesta s' alça al costat del grandiós edifici del Hospital, en el cantó que la mançana de aquest té en el carrer del sant establiment y el modèrn de Guillem de Castro, frontera a les monges de Belém, es una de les més antigues de Valencia, fentli a sa patrona festa el día pròpi de la santa, o siga el 13 de dezembre, en la que hi ha porrat, per cèrt el darrer del any, establintse les parades de totes les golosines pròpies, a un y atre costat de la pòrta de la esglesieta, y al davant en l' atra banda del carrer, tot ell enramat, aixina com la frontera y pòrta del edifici emperifollades ab banderetes, palmes verdes y garlandes de fullaraca ab alguna que atra flòr; la durant tot l' any

Digitized by Google

silenciosa campaneta bolteja aquests díes, açò es, la vespra y el día de la santa, ab desespero, com vengántsela de la vaga de onze mesos y repic; la gent acudix a encomanarse a la abogada del mal de ulls en gran número y de pas comprar llepolíes, especialment la gicalla, a la que la gola de les castanyes pilongues, el torrat, les almel-les y avellanes torrades, els orellons, les prunes seques, y demés golosines no 'ls deixa parar de pidolar a les mares, pegantlos al mateix temps estirons al faldellí, fins a que 'ls tapen la boca, per lo manco ab un grapat de figues, pero açò ocurrix també en els demés porrats, començant per el primer del any, el de Sant Antòni Abat, o del *porquet,* allá en el carrer de Molvedre; en tots, els javals que tenen novia y encara algún casat que se les vòl tirar de galant ab sa jove costella, y allargar lo qu' es diu lluna de mèl, o be qu' en el cuart de la púdica deesa li tòca el fer la carantonya de gran enamorat, compren la *mocadorá,* o siga uns cartujos més grans, uns atres més petits, segons les classes de llepolíes de les parades.

Pero açò res de extrany té, ya que com diem, en tots els porrats sossuix igual; com també en la festa relijosa més o manco solemne, en totes missa ab orquesta y crits en la tròna. Lo especial en la que ens ocupa, es lo que titula aquèst artícul, costum única, que

Digitized by Google

consistix en lo següent: La vespra de Santa Llusia, a poqueta nit acudixen a la pòrta de la ermita tots els tabalers y donsainers que vòlen, que son tots els de la ciutat de Valencia y pòbles de la alredorada, lo mateix de tabals dels gremis que 'ls tabalets dels donsayners, y formats tots en el rastell davant de la pòrta de la esglesieta, toquen a una un bòn ratet, donant després bòlta per els carrers del barri del Hospital, la que finix en la ermita, en la qu' entren sempre redoblant, donantlos a les hòres a cada u dels tocadors per la cofradía un panet apellat magraneta benet, única recompensa que a la redoblada es dona, ya que es completament voluntaria y gratuita la actuació.

Digitized by Google

Digitized by Google

La culada de Judes

En el Collado, nomenat per alguns de Altea, per atres de Calp, pròp del cadamunt, a la banda nòrt del barranc del Mascarat, entre moltes havía una pènya tota llisa, escèpte en la banda del camí, del qu' estava un mig metro més alta, en la cual vòra tenía a mòdo de un clòt o depresió originalíssima; sentantse en ella un hòme, quedaven les dos galtes sagueres tan ben acoplades, que ni fet apòsta s' enclojaven millor ni ab més comoditat, fins pera que la regateta no quedara al aire havía un gicotet alteró a mòdo de cresteta, que ample per davant anava desminuint en basse y altura, fins a pèdres en la concavitat per la part de darrere; llástima que haja desaparegut al eixemplar el antiquíssim camí pera que pogueren passar cómodament els

Digitized by Google

coges diligències mentres es foradaven les dos sèrres y es construía el jagantí pònt de cincuanta tres metros de elevació pera 'l pas de la carretera; per cèrt que l' antic camí estava fet a la traça de les víes romanes, tot arreglat ab grans pedres allosades, y per ell indudablement passá Aníbal ab son eixèrcit cuant desde Cartagena aná a atacar a Molvedre.

Es contava per aquelles tèrres en nòstra juventut, que Judes, el de l' ánima falsa, després de la venda de son Mestre y de intentar la torna dels *trenta diners,* els que la gentòta farisea li va rebujar burlántseli, desesperat va eixir de Jerusalem, encaminantse a la ciutat de Gafa, ahon s' embarcá en una nau que fea la derròta de ponent, venint a desembarcar en Denia. El desassosseg no 'l deixava tranquil, per lo que mamprengué 'l camí de la còsta en busca de Cartagena. Ala, que anirás, sense parar, al pujar el Collado es va sentir cansat y veent una penya llisa y neta s' assentá a descansar y contemplar el magnífic panorama que desde allí presenta la naturalea, al que cab atre 's pòt comparar, tan portentós es presenta la meçcla de sèrres y mar, de òrtes y secans, cual doser de tot es un cèl de lluminositat sense igual en cab de banda del mon. Ni aquèsta vista pogué donarli mica de tranquilitat, per lo que alçantse pera seguir

Digitized by Google

son camí, com si malaíra tot lo que tocava, deixá senyalada la innoble part de son pervèrs còs que un punt allí va voler descançar.

Digitized by Google

Digitized by Google

La "cugillada" de Roldá

La més oriental de les muntanyes que son avançada per la banda de la mar de la jagantina Aitana, reina y senyora de les comarques alicantines, es Puig Campana, que ab sa amplíssima basse pareix qu' estiga fent fòrça pera que ses companyones no 's derròquen cap a la planura, la que desde la falda s' estén fins al Albir, sèrra aquèsta qu' ens sembla qu' en la antiguetat es barallara ab ses germanes del ponent, y arrancant a córrer es ficara en la mar, la que després de deixarla entrar en son element no consentí seguira acaminant, y encara, a les hòres, alguna vegada que atra, en les embestides de ses ones que de la llunyana *ralla* ahon aquèstes es sarandegen fins a que 's decidixen a mampéndrer unes la ruta de les ponentines còstes de

Digitized by Google

nòstra tèrra y atres el camí de les argelines, li recòrden que de allí no pòt passar; envoltellada en tot lo qu' es bravenca penya sòls li deixa lliure la suau falda, que plantada de foscs garrofers, argentades oliveres y riallers almel-lers, planeja extensament entre les òrtes de Altea, la mar y secans de Benidòrm y la original Puig Campana, la qu' enfila cap al cèl son apuntat cim, el que a vegades pareix que vanitosa el vullga enjoyellar ab núvols blancs, y entonces les gents comarcanes díuen: «*Puig Campana pòrta capell, pica espart pera fer cordell*», lo que vòl dir que va a plòurer, y com se vullga que aquells llauradors cuant açò ocurrix no pèrden el temps, si que, al mateix que *fan lo que en Valencia,* el *deixarla cáurer,* contemplant ab gòig com el cèl envía la profitosa aigua pera saciar la sed de les abrasides tèrres, l' aprofiten pera fer còrdes, apanyar cabassos y aparells, de ahí la previsora advertència.

Com son nòm demòstra, es Puig Campana una muntanya, que ampla en sa arredonida basse, va estretintse, acabant en punta, sense qu' en la ascenció cap al cèl en ses llises y empinades costeres ningún alteró estorbe la línea seguida, vist el mont desde Altea y son territòri, aixina que no pot tindre 'l nòm més ben posat, ya que presenta tota la forma del instrument que en els campanars crida als

Digitized by Google

creents a la esglesia, y a l' alba, al mijòrn y a poqueta nit convida a la oració; en les fábriques y tallers senyala 'ls treballadors la hòra de mampendre o deixar el treball; en les estacions del carril, la eixida del tren; avisa en les fondes la hòra del menjar, y sempre, a tot lo que ab la humanitat té relació, li fan sò les campanes; si ocurrixen sucessos plácits y de gust, boltejant contentes, repicant alegres; si sobrevenen desgracies y penes, doblant adolorides; sempre la campana y en tot ab sa llengua metálica acompanya als pòbles, als hòmens, fins als nins. Té nòstre pedrós modèl, de més que jagantina campana, pròp de son cim, a la banda del mijòrn, una original mella, de la que, en la época migeval, la fantasía de la gent de la Marina creá una llegenda, que per estar relacionada ab els llibres de cavalleríes ens demòstra la popularitat de aquèsts en els temps passats, aixina com el que la fantasía del pòble es extraordinariament aficionada a lo maravellós, y ab cual ingèni inventa llegendes pera explicar lo que no se li alcança el que puga ser casual accident de la naturalea, y en veritat que pera nosatros té més bellea, més perfum, més delicadesa la invenció popular que la dòcta explicació del sabi naturaliste qu' ens dona noticia exacta de combinacions de argiles, sílices y ácits que apresonades en pétrees ma-

Digitized by Google

ços un temps les naturals reaccions va fer esclatar, o l' aigua disolgué y deixant un buit en la altura s' afanyaren a baixar a la plana.

Ens conten els llibres de cavalleríes, els de les portentoses aventures, especialment els del cicle Carlesvinges, que Orlant, Rolant o Roldá, el mès fòrt y valent dels cavallers de la Taula Redona, aquell que no podía morir de nafra, per lo que 'l no manco celebre Bernat del Carpio l' ofegá en sos braços en la célebre de Roncesvalles, en aquella jornada en que tan malament els aná als francesos, que estava perdudament enamorat de Angèlica, aquella donzella *andariega,* que tan pié deixá 'l mon de sa hermosura, segons felíç expresió del il-lustrat senyor Retor de la aldea de don Quixòt, mes la valentía y aspror del forçut cavaller no li plaía a la carantonyera, que s' entussiasmá ab el mèc de Medor, y després de gojarse ab el mòro allá en la romántica Provença, fuiggué la parella cap a l' Africa y a falta de vaixell aná tèrra a tèrra en vista a la mar pera no pèdres. Cuant per les nòves de un pastor y les senyals que 'ls enamorats deixaren en la riallera fònt y sa alredorada s' en adoná Rolant de la trahició de la dama de sos pensaments li entrá una desesperació que 'l torna foll, pero ab tal exaltació que res el detenía: matava ramats de bòus y ovelles, arrancava abres centena-

Digitized by Google

ris, derrocava penyes; la gent li fugía y l' apellava Rolant el Furiós; aquèst, en mig de tot y a despic de tan grans barbarismes, no 's desfogava, la rabia li centuplicá les forçes y aixina, després de desparramar les armes, ab sòls la coltellina penjada 'l coll, y d' enterbolir les clares aigües de la fònt testimòni de sa desgracia, ya que 'ls dos enamorats juntes les cares en ella s' havíen mirat, ixqué en sa persecució pera pendre vengança cumplida dels trahidors. May s' havía vist còsa semblant a la furia de aquell foll, que pareixía que portava un remolí de diables del infèrn a son entorn; lo mateix s' enjancamallava en el cim de alta sèrra pera atisbar, que en descabsava atra tirantla a un barranc y fent parada a les aigües, remansantles, y ab la inundació ofegar als vivens de riu amunt, deixant en sec els territòris de baix; abres seculars arrancats quedaven ab les rames refregant tèrra y els arrels al aire; allò era l' esperit desenfrenat del maestral; sempre a vòra mar anava caminant y deixant memòria amarga de son pas en totes bandes, cuant al aplegar a Altea s' encaramitá en Puig Campana pera avisorar tèrres avant y no se li ocurrí més que l' espletar la rabia contra 'l bell mont pegantli fòrta coltellada ab la que va fer saltar una grandíssima penya, que regolant per les costeres, y al impuls pres, correguent per la

Digitized by Google

planura, aná a parar a la mar, ahon forma huí la illa de Benidòrm, deixant allá dalt la original mella en Puig Campana, la que les gents anomenen per la *cugillada de Roldá.*

Digitized by Google

San Joan

Els fòcs

La vespra de San Joan, per la nit, després de sopar, en casi tots els carrers de Altea encenen fogueres els vehins, be ajuntant la llenya tots, ara fentlo ú assòles; en les cases de fòra habitades, eixa nit, tal vegada no 'n quede ninguna que no la ensenga, y com aquélles son tantes presenta una vista fantástica el terme tot illuminat, desde la vòra de la mar casi al pèu de la sèrra y encara dalt de aquèsta.

En la població tot el vehinat del carrer, a despic de la caloreta, es reunix pròp de la foguera, jarrant fòrt les persones majors y movent un rimbombòri la gent jove fins a que amainen les flames, y després dels gicons saltarla, s' assomen a les afòres pera vórer les del camp, alrededor de les que 's congreguen els habitants de la partida.

Digitized by Google

Els trencats

La criatura que s' ha trencat, en la nit de San Joan portada a un puesto en que hi haja una *figuera infernal,* y obèrta aquèsta de mòdo que puga cábrer aquélla, es pòsen ú a cada costat dos hòmens que precisament tenen que portar el nòm ú de Pere y el atre de Joan, els que pera 'l cas concret se 'l muden anomenantse Pere al qu' en el bateig li posaren Joan, y Joan al que li posaren Pere; aquèst, en punt de mija nit, o siga al tòc de les campanades de les dotze, passant la criatura per la obertura de la sòca de la figuera, diu: —Hi has, Pere—, responent l' atre, al pròpi temps que la pren: —Dónam, Joan.— Seguidament la torna, repetint: —Hi has, Joan—, responent l' atre, al mateix temps que la pren: —Dónam, Pere—, repetintse per tèrça vegada; després es lliga ab el cuidado possible la ferida de la figuera y si aquèsta cura, açò es, si les dos parts de la obertura de la sòca sòlden be, seguint formant un sòls tronc, la criatura cura.

El bany

A la mija nit en fil es tiren a la mar els que vòlen, especialment els que tenen alguna en-

Digitized by Google

fermetat o desigen presservarse de elles, pero sobre tots els que tenen tinya, ab cual bany y en aquelles hòres queda curada.

Les fadrines

Fan la pròva de la carjòfa y del òu, consistint aquélla en sufrimar en el fòc la punta de una carjòfa de cart burriquer y tirarla baix del llit de la interessada; si al matí següent la carjòfa ha florit, açò es, ha seguit obrintse pera formar la flòr, la fadrina es casa aquell any.

La del òu es fa aixina: la fadrina en un gòt de aigua deixa cáurer la clara de un òu y ho posa en la finestra de la cambra a la serena; al endemá de matí, açò es, el gran día de San Joan, es mira: si ha pres forma de barca o navíu, será mariner el novio, y si de forcat, llaurador; també pòt afectar atres formes de instruments de oficis, y en eixe cas será del ofici pròpi, pero lo general es vórer dins del gòt una barca ab son cordam y ses vèles esteses o un majo enganjat a un forcat.

La festa

Els llauradors tenen per patró a San Joan y li fan la festa, que consistix en anar els

Digitized by Google

majorals la vespra del día per la vesprada y tallar un abre, el més alt y dret que troben en el terme, de la classe que 's diuen jops, siga de qui vullga, sense més formalitat que dirli al amo que l' han tallat; al sò del tabalet y donsaina el porten, acompanyats per tota la gicalla del pòble, a la plaça de la esglesia, ahon el planten després de haverlo netejat de rames fins al caramull, el que sòls deixen; l' abret de San Joan, com se 'l anomena, permaneix allí plantat fins a primers de agost, en que 'l tomben y avisen al amo pera que vaja per ell y se 'l empòrte.

Per la nit hi ha revel-la en la plaça, la que consistix en una gran foguera, que alimentada seguit, servix pera illuminar el ball, que dura fins a les dotze; de rato en rato es sòlta una eixida o cuhet bolador.

Al día següent o pròpi del sant, els típics instruments de música del país visiten de bòn matí les cases dels majorals, després hi ha missa solemne y sermó, ab tres desparades de morterets, açò es, al evangeli, al alçar a Deu y al acabarse; per la vesprada, processó, en la que 'ls cofrares acompanyen al sant, que pòrta penjant de la ma el fruit més primerenc del terme, si l' any es tardíu, bacores, o prunes, o bresquilles y si molt alvançat, raim.

Després ballen en la plaça y per la nit revel-la, la que sòl ser curta, puix abreviantla

Digitized by Google

'ls majorals, música y els que volen s' en van al carrer de algú de aquells, ahon seguix el ball fins a que 's cansen. Al atre día del sant hi ha missa de difunts en sufrage de les ánimes dels cofrares mòrts, ab l' oportú sermó y al acabar aquèst, sorteig dels majorals pera l' any vinent, seguint tot el día la donsaina y el tabalet deixant oir sos gellits y redobles fins a que mitanseja la nit.

Cas extraordinari

En demostració de lo que no fa molta falta, açò es, el que les superticions de aqueixa nit abunden y están alamón esteses per totes bandes, posem el cas que 'l que llixca vorá, el que 'ns va ser contat fa ya alamón de anys per la anciana Isabel, muller de Nicolau Pérez, estant aquèst de renter en Casa Doñana, els que procedíen del *Rento de Mijares* y allí torná, y es tròba a les hores son fill Gervaci cultivant la *labor:*

«En *Chicoteros, rento* o masía de la provincia de Cuenca, distrit de Canyete, pero pròp dels pòbles del nòstre Reine, hi ha en los magnífics pinars moltes plantes de falaguera, de cuals erbages diu la gent que té la propietat de florir, granar y espolsarse en punt de dotze de la nit de San Joan, y el que té 'l va-

Digitized by Google

lor y la sòrt de cullirla abans de que s' espolse y la guarda, ab ella té tot lo que vòl, pero es dificilíssim el conseguiro, puix en fil de la mija nit els ruídos son en aquell parage tan fòrts y estranys com els que produixen lladrits de gossos, aucs de llops, udòls de feres, ruídos de cadenes que arrossegen per tèrra, geulits del vent y crits de angunia, tots els sòns, en fi, que pòden posar espant en un hòme per valent que siga y despreocupat que 's tròbe; per això, afegixen els que ho conten, arissonántselos els cabells y afluixant la veu, no hi ha qui s' atrevixca a esperar a cullir la flòr de la falaguera.

»Pero ocurrí que un pastor de aquelles alredorades se li entoixá y portá a efècte un any el arreplegar la interessant llavor de la falaguera, per lo que, la dita nit, anantsen a un rodal en que havía amuntó de aquèstes plantes, esperá les dotze, y be que 's va arrepentir per la pòr que passá 'l acostarse la hòra, pero com per ahon se li ocurría fugir per allí oía ruídos y fins vea ombres, es quedá y aprofitant la ocasió, a despic de tot, recullí unes llavors, que posá dins de un canut; calmat al punt tot aquell rimbombòri, se 'n aná a casa a dormir, amaneixent al endemá de matí ab els cabells blancs; la gent, extranyada, mormorá lo de la transformació del color

Digitized by Google

del cab, pero no sabé al pronte per qué alló havía ocurrit.

»Sempre anava assòles ab son ganado, el que desde les hòres nomenaren el tío *Blanco,* açò es, sense çagal ni ajudant algú, y això que portava una mantujá de ganado que fea pòr; ell assòles en guardava tantes com tres majorals ab çagals, y lo més raro era que 'l ganado d' ell no fea cap de dany y sempre era 'l més gòrt de la comarca; entre açò y que may anava 'l santuari de la Mare de Deu de Teixeda, ni encara 'l día de la festa, era causa de que la gent mormorara d' ell y el miraren de reull els grans, en pòr els çagals y en espasme 'ls gics.

»Un cèrt día de la verada del *agosto,* al sestejar baix de uns jagans pins dels que per allí s' estilen, drets com a fusos y tan alts que, al volerlos mirar desde pròp la copa, se li cau el sombrero del cab al curiós, acertá a arribar allí mateix un çagaló que guardava un ramadet de ovelles de aquelles contornades o *rentos;* el día era dels fòrts que 's coneixen per aquells territòris; el vent castellá abrasía l' aire, el sòl torrava la tèrra, no 's podía alenar; els tábens rebolaven sense parar en busca de a quí clavarli el fissó; el ganado llanar, arremolinat, ab el morro pegat casi a tèrra, en la ombra, no donava més senyals de vida que alguna que atra fera patada y al-

Digitized by Google

gún nerviós estremenyiment de la coa pera defendres de les mosques y moscardes que sempre van buscant carn ahon deixar depositats els germens de sa numerosa prole; açí y allá, esteses les cabres y majos, llevades les esquelles, unes també a la ombra, les més al sòl, remugaven tranquilament com a indiferents a aquell infèrn, no fixantse sos ulls abovilats en cap de obgècte, com absòrts en llurs pensaments de còses grans y llunyanes. El pastor de nòstre suçuit tenía precisió de anar a la casa de un *rento,* que encara que no molt llunyana se li emportaría un parell de hòres y tement el calor y pera anar més llauger deixá a la sòca de un pi la çamarra, la manta y baix de tot el sarró, encomanantli ab moltes veres al çagal del atre ganado el que tinguera cónter de tot allò pera que no li ho furtaren, pero que tampòc ell s' acostara y manco ho tocara; li doná seguritats el del ramadet de ovelles, y tranquil ixqué per aquells pinars fugint dels *panderos,* en els que 'l sòl es deixava cáurer a plom, y fent cruixir ab les abarques la torrada bròsta dels pins que en el sòl de tèrra formava gruixuda capa, la que pareixía que gemecava de que en el sosseg de la sesta la maltrataren... Apenes la llarga figura del pastor desaparegué entre 'ls troncs dels pins y les fermes y acompassades japades de les abarques deixaren de oirse, 'l

Digitized by Google

cuquet de la curiositat li picá 'l çagal, al que, després de ressistir un pòc, li entrá un desig tan fòrt que no podentho remediar s' acostá 'l at del pastor y apartant les aínes que li servíen pera taparse de nit en la mallada, amantillá 'l sarró entre les cames y obèrt, no fent cas del recapte ni de la gran aúlla espardenyera ficada dins de la vaina, feta de una fina rameta de pi, ab un garranget en la boca que servía pera poderla penjar; tot açò be 'll coneixía, pero fixantse en un gran canut de canya l' agarrá y llevantli el tapó de suro, pasmat, vegué ixir, com si fora un jorro de avespes, unes figuretes ròges en banyetes, rabet y ungles com de gavilá, els que segons anaven aplegant a tèrra creixíen, fentse de la grandor de un gic ben fadrí, els que sense parar de menejar el còs y pegar bòltes per davant de 'll, díen:—Qué manes, qué manes—; el susto no 'l deixá discurrir y pera eixir pronte de aquell apuro els digué que feren romers. Havía allí a la vòra una lloma en que abundava la aromática planta, que passá més que de pressa a formar grans montonades ab les que 's podríen cremar centenars de forns de calç.

En açò un núvol sendrós aparegué per el cadamunt del Pico de Ranera; el vent castellá (1) havía amainat un pòc, a pesar de lo que de

(1) Aixina nomenen per aquelles terres al ponent.

Digitized by Google

les sèrres del ponent acudíen núvols negrosos que anaven eixamplantse; el sòl, com poregós de presenciar la catástrofe que s' avehinava, es va amagar; els còrps y les blanques, aquells ixint de son bòl abovalat y aquèstes juguetó, com a fleges anaven en busca dels abres ahon guarirse; el ganado, tot arrodalat, lo mateix els borregos que 'l cabriu, s' estrenyía, mentres el çagal, estomordit desde abans, de res s' en adonava; acudí el pastor y al vórer els montons de romers, preguntá lo que passava, a lo que respongué 'l çagal, contant lo sussuit; furiós com un posseit, els ulls tirant gispes y bromeres per la boca, el Blanco, agarrant la aúlla espardenyera, digué: —Lladre, m' has perdut y me la pagarás—y es tirá cap a ell, el que ab el paroxisme de la pòr a la segura mòrt que vea, caent de genolls en tèrra digué: —¡Per l' amor de Deu, no 'm mate!— En aquell punt surgí en el Pico un llamp que tot ho illuminá, enlluernant a persones y animals; un trò tan fòrt com si a un temps s' haveren desparat tots els canons de la artillería de un gran eixèrcit ressoná seguit de ruidos com de tèla violentament esgarrada, pero aumentada millons de vegades; els que ocupats estaven en fer romers armaren una gilladissa, com si totes les gralles del mon estagueren allí reunides, desapareixent seguit per els pinars; el pastor, com foll, bra-

Digitized by Google

mant com fera, desaparegué ab aquells, no sabentse més d' ell per aquells territòris. El vent *matacabres,* furiós desde 'l cadamunt del Pico, es llançá per els espais, arrastrant en desenfrenada carrera als núvols, que al embestir als de ponent armaren la més gran confusió; núvols blancs jocaven contra els casi negres; atres sendrosos apareixíen com a cortines de brutes randes; per entre tots les centelles rallaven ab trágica llum y els tròns semblaven produits per les rebòltes dels núvols; un remor espantable, típic de cuant el cèl apedrega a la tèrra, se oía, y en sec començaren a cáurer, no granísol, sino pedres com a òus de colom y fins als de gallina, que unes contra ahon pegaren deixaven senyal, rebotant atres contra el sòl de tèrra... El çagal es ficá dins de una copuda ginebrina, ahon es salvá de mòrt segura y desde aquell cubil vegué al parar la pedra y cáurer un diluvi de aigua, el que aquèsta, remançada per les parades y ribaços de aquélla, feu inundar el vallet ahon estava 'l ganado del pastor y se 'l emportava tot, sense salvarse ni un cabrit sixquera.

Per això no hi ha qui vaja la nit de San Joan a arreplegar la llavor maravellosa de la flòr de la falaguera.

Digitized by Google

Digitized by Google

Abre singular

Es el garrofer, el que desde la vòra de nòstre mar l' anciá e històric Mediterrani es fica tèrra a dins, y pujant per les rampes s' encaramalla fins a les costeres de les sèrres, sempre qu' aquèstes donen cara a la mar, y a elles aplegue el fresc ventijòl de llevant, puix allá de allá els crestalls que servixen de barrera als oragets marítims no hi ha que buscarlo, encara que 'ls valls y fondades estiguen més baixes que aquélles, en canvi no pòt sufrir les salobrenques reixiguades de la mar, aixina que 'l que a llur voreta naix no prospera si no s' amaga darrere de algun alteró, y es de vórer el tronc més o manco enfusellat y damunt la copa que s' aixampla y aplata poregosa de rebassar l' altura que 'l protegíx dels cremadors esguits salobrencs, als que té

Digitized by Google

per enemics mortals, prenint aspècte de jagantí parassòl japonés, o be si está dalt de petit tossal, torsent la sòca cab a la banda contraria de l' aigua y allí carregat tot el rameriu, sembla vullga arrancar a córrer tèrra adins.

En atres punts fa tot al revés: en les voralles de la carretera, ahon sens ducte les polsegueres l' ofeguen, allí les rames s' enlairen allunantse de la tèrra, pujant cap al cèl com si vullgueren a ell acostarse y fer ofrena de llurs fulloses rames de vèrt grogós a la punta, de fòrta foscor al debaix, al sòl que de día lluenteja y tot hu abrasa, y a les estrel-les que de nit parpallegen, y sempre buscant l' ambient puríssim de les capes de aire més separades de la empolsegada carretera.

Singular abre, allá encullit per amagarse o torcentse pera escapar, açí estirantse com fent puntelletes pera fugir de la cara de tèrra; més enllá, entre les ròques, al cim de la muntanya, en cuals juntures ficantse els arrèls, s' afèrren pera que les ventades en llurs sobaqueigs no l' arranquen, y cual tronc en força de ressestirne desde sa tendror s' ha torçut y fet gepes, tenint la copa un simal envillossat per una banda, per atra una rama mig espencada, y de aquina secallosa; pero més o manco, en tots els punts donen el seu amelat fruit.

Digitized by Google

Mes ahon hi ha que admirarlo es en pla de terreny ric y fondo, encara que tinga fiters; allí es pòt dir qu' es el rey dels abres, ya que 'ls eixemplars centenaris tenen la magestat de la història, la grandiositat del palau, la augustea del temple basilical, el mistèri dels seculars abres druídics y el recòrt de infinites generaçions que per allí passaren, y sobre tot l' extraordinari rendiment. Naixqué perque sí, tal vegada perque un aucell portá 'l garrofí, o perque aquèst, navegant en ales del vent, de pronte li faltá la furia de aquell y caigué 'n tèrra, o be perque de propòsit allí 'l plantá un recelós sarraí, o un almugaver ardit, cansat ya de vestir pells y de juar el coltell, el que baratá per la rella y aladre, o be per un servent de maynada, que convertí son arc y llurs sagetes en ferraments del treball, ell es, que naixqué, y ben arrelat, pompós, va créixer, y corregueren els anys, passaren les çenturies, y llurs simals, pujant uns cap al cèl grandiosament, estenentse atres a totes bandes afanosos de cubrir el terreny, tant se allargaren que cansats de sostíndrer la horiçontalitat, buscaren descans en el sòl de tèrra, en la que escabussantse y després de arrelar nòvament, alçant sos brots cap a la blavenca bòlta del cèl formaren mur de verdor a un espayós local, en cual centre la aixamplada rabaça de la sòca que forma a

Digitized by Google

mòdo de graó arrant tèrra, obrintse per damunt a manera de coveta que la corca feu a força d' estar rosegant anys les vermelles entranyes del centenari abre, al que no pogué matar, y que a les hòres mentres els calurosos jorns del estiu servix de vivenda a la familia, o be de palenc pera els jòcs de les gicones y els gicons, aquélles juen a dònes en la sòca, fent servir la rabaça d' escudeller pera 'ls testos de plats, cassoles y canterelles que figuren ser la escurada y la vaixella, aixina com en la coveta s' establix la tenda, en la que les pedretes son els sigrons y els fresòls, la tèrra granillosa l' arròç, y la fina la farina, amén de les pedres codises que sustituixen a les criadilles les redones, als moniatos les allargades, y alguna esclafada la carabaça; la moneda es figura per petits troços de bastonets les de còure, y per palletes les de plata; també hi ha fornera, y llavanera, y fins a comare, puix a vegades simulen un bateig en el qu' es de absoluta necessitat aquélla pera portar la criatura; els pans que pòrten a còurer son de fanc, no obstant a vegades donen llòc a disputes ab la tía fornera per si 'l de la puja es gran o gicotet; no hi ha per qué dir que les convehínes es parlen de vosté y les filles tracten de senyora mare a les que de tal actúen.

Els gicons s' encaramallen fins al caramull,

Digitized by Google

buscant nius, uns, atres en los cimals horiçontals enjancamallats figuren una cavalgada, o be tirant a rodar lo de la tenda y escampant les aínes de les simulades cases y esturrejant a les gicones, que ab les cares vermelles de indignació per l' atropell els increpen al mateix temps que arrepleguen gèneros comercials, monedes y atifells de casa, y trasladen la població a una vòra en que un sobèrc tronc del caritatiu abre les acull, y nòvament instalen ses vivendes y establiments. Els irruptors de lo que fon tranquila mansió convertixen la gran sòca ocupada en fortalea, en la qu' es parapeten els que compònen la partida de lladres, cual capitá pren les seues medides posant guaites pera que no 'ls sorprenguen els aguazils; aquèsts no tarden en atacar el reducte, que es defés braument; el pim, pam, pum, que simula 'ls tirs de les escopetes y cajorrets de canya no para; per fi els representants de la justicia son tants que a despic de la bravea dels bandolers assalten el castell y apresonats els defensors canten victòria, la que avegades no es completa, puix els més ágils s' en pugen per els cimals y hi ha que mampendre perillosa persecució.

Puix be, a pesar de tot açò, el secular garrofer tots els anys dona la seua cullita, més o manco abundosa, pero segura, aixina la tèrra patixca set, be reglote de tanta aigua.

Digitized by Google

Ademés, de tot lo exposat té el garrofer una original llegenda, y es la de que va servir pera engañar al mateix Lucifer. Conten en ma vullguda Altea que un hòme, desesperat perque totes les còses li eixíen malament, lo que havía segut motiu de quedarse ab les bragues al aire a pesar de la bòna hazienda que sos pares li deixaren, al passar de aquèsta vida, rabiós, un día va exclamar: —¡Al dimòni em donaríal —y al punt es presentá davant de 'll un cavaller molt ben vestit, si be fea una mica de forumet de sofre, el cual li digué: —Açí em tens, ¿qué demanes?—, responent aquell sense gran susto: —Pos tornar a ser ric, més ric encara de com era abans de quedarme casi en conill—. Digué 'l diable:—¿Si 't faç, em donarás l' ánima?—, responent el desesperat:—Anima y còs, y més, si més puguera—, a lo que va dir Satanás: —Tracte fet; ahí va eixa bolsa, d' ella traurás tot l' òr que vullgues. ¿Cuánt vindré per tú?—. Respongué 'l novell ric: —Cuant no hi hagen garròfes en els garrofers—. De lo més gojós digué 'l mala ventura: —Conforme, fins al mes de agost.—Ves en bòn hòra, compare, y bòn vent—respotejá l' atre, y desaparegué el cavaller del furumet de sofre.

Torná nòstre hòme a gastar més que abans, pero també a fer totes les òbres bònes

Digitized by Google

que ocasió tenía, y sobre tot moltes y grans caritats, sense descuidarse en divertirse lo que podía. La primavera del ivern, en cual temps allò va sussuir, s' acabá; la época del fret desaparegué; es quedá darrere la primavera y aplegá l' estiu, y en ell el mes de agost, ab llur sofocant calor, el que va madurar les garròfes; fet per els llauradors l' arreplega de aquèsta renda, una matinada, a la antalba, es presentá 'l cavaller de la oloreta de sofre a nòstre potentat y li digué molt tòu y a mòdo de fisga:—Amic, açí em tens atra vegada—, dient aquèst: —Molt que m' alegre en vórel, y ab tan bòn humor, senyor diable, puix la veritat que dèu mesos que fa que 'ns coneguerem m' han semblat llarcs com una cuaresma—. L' hòste del infèrn es quedá alamón estranyat de aquell recibiment, puix no tenía costum de tropeçarse ab gents de aquell tracte sens oir laments, llants y vitupèris, per lo qu' es quedá un pòc estomordit, y un alamón recelós digué: —Es que vinc per tú, com quedárem al fer el tracte l' endemá del día de les ánimes—. Molt serio y ab gran aplom digué l' atre: —Yo may falte als tractes que faç y manco en aquèst en el que la part es un tan gran personage, pero em sembla que al present el plaç encara no s' ha cumplit—. ¿Cóm que no?—respongué ab vivea el dimòni, tot carregat de raó—, si no queda que plegar

Digitized by Google

una garròfa en tot lo terme. Puix casi res la pacència qu' he tengut yo—. Replicá l' atre, dient: —No hu negue, pero els garrofers están cuallats de garròfes, y si vòstra senyoría no hu creu, no hi ha més que pegar una bòlta per els camps—. No s' en adonava l' enemic, mes al vórer l' aplom y la tranquilitat del que creía seu, digué: —No sigues romançer y cumplix lo tractat de donarme còs y ánima com tú mateixa digueres, cuant plegaren les garròfes—. Cajaçudament digué 'l de la venda: —Xooo... para, valent, y no mentixques ab tant de descaro; el tracte fon que carregaríes ab mí cuant no haveren garròfes en els garrofers, y com se vullga que 'ls tals abres están plens de son fruit, no s' ha cumplit el plaç—. No donava ningú dels dos son braç a tòrcer, per lo que ixiren del pòble cap als bancals y no més atisbar els abres digué 'l diable: —¿Qué tal, veus una garròfa?—, a lo que l' atre, acostantse a la sòca, respongué: —¿Y asó, banyut, morros de bacó, qué son? —al mateis temps que li ensenyava les tèndres garrofetes, aquelles que cuallaren per San Joan després que florí l' abre en la primavera, afegint: —Cuant Deu vullga y el gloriós San Miquel que un any no 'n façen, vine per mí, pero mentres abans de madurar una cullita atra ya camine, no 's cumplirá 'l plaç estipulat—. Tirant bromeres per la boca

Digitized by Google

y espurnes per els ulls, ab un entre bram y lladrit, digué la mala ventura: —Eixe singular abre ha tingut la culpa de que per primera vegada m' hagen enganyat; veritat que tú deus ser més dimòni que yo—. Y pegant un esclafit es torná un fumet que casi en seguida desaparegué 'n l' aire, no sense deixar valenta pudor de sofre.

Digitized by Google

Digitized by Google

TAULA

	Página
Cubérta de color	
Fulla en blanc.	1 y 2
Avant portada.	3
Portada.	5
Nóta.	6
Portadella.	7
Prólec.	9
Alfabet valenciá.	47
Portadella.	55
La fireta de la Ascenció.	57
La Cóva del Frare.	63
San Dionís.	75
Dumenge de Rams. La fireta de les palmes en Valencia.	79
En Altea.	80
La Cóva de la dóna.	83
Sant Ana en Altea.	91
El mercadet de la Mare de Deu del Carme.	99
Milacre de San Cristófol.	103
El combregar de la agüella.	107
La ermita de Sant Ana en Benissa.	113
Sant Antóni del porquet. En Benigani.	110
En Altea.	118
En Valencia.	119
En Villamalur y Ayodar.	119
En Canals.	120
La tabalá de Santa Llucia.	123
La culada de Judes.	127
La «cugillada» de Roldá.	131
San Joán. Els fócs.	137
Els trencats.	138
El bany.	138
Les fadrines.	139
La festa.	139
Cas extraordinari.	141
Abre singular.	149

Digitized by Google

Biblioteca Popular

Editada per la SOCIETAT VALENCIANA DE PUBLICACIONS

Volums publicats:

1. POESIES.—ESTANISLAU ALBEROLA. Dibuixos de A. Vercher.
2. HISTORIA DE VALENCIA.—EMILI LLUCH ARNAL. Dibuixos de Alcaraz Cortés.
3. JOANES. (L' ENIGMA DE LA SEUA VIDA.)—MANEL GONZÁLEZ MARTÍ. Dibuixos de Folchi, P. Martí, Garnelo i atres. Numerosos fotogravats en paper couché.
4. ARREPLEGA DE LLEGENDES, TRADICIONS Y COSTUMS DEL REINE DE VALENCIA.—FRANCÉS MARTÍNEZ I MARTÍNEZ.

4039

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

INDIANA UNIVERSITY LIBRARIES
INDIANENSIS UNIVERSITATIS SIGILLUM MDCCCXX
LUX ET VERITAS

Digitized by Google

GR 237
.V15 M39

LIBRARIES

INDIANA UNIVERSITY LIBRARIES

INDIANA UNIVERSITY

DO NOT REMOVE
SLIP FROM POCKET

Digitized by Google

ALF Collections Vault
3 0000 118 527 922

Digitized by Google